

ΕΚΠΑ
ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ

ΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΘΕΜΑ:
**ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΣΤΙΣ
ΕΝΟΠΛΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ**

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΕΥΓΕΝΗ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ
Α.Μ.1340200100812
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Α.
ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΕΤΟΣ 2005-06

ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΣ ΟΡΚΟΣ¹

„Ορκίζομαι να φυλάττω πίστιν εις την πατρίδα.

Υπακοή στο Σύνταγμα, τους Νόμους και τα ψηφίσματα του Κράτους.

Υποταγήν εις τους ανωτέρους μου.

Να εκτελώ προθύμως και άνευ αντιλογίας τας διαταγάς των.

Να υπερασπίζομαι, με πίστιν και αφοσίωσιν, μέχρι της τελευταίας ρανίδος του

αίματός μου, τας Σημαίας.

Να μη τας εγκαταλείπω, μηδέ να αποχωρίζομαι ποτέ απ'αυτών.

Να φυλάττω δε ακριβώς τους στρατιωτικούς νόμους.

Και να διάγω εν γένει ως πιστός και φιλότιμος στρατιώτης.“

---

¹ Ο ν. 4468 της 30/31 Ιαν. 1930, ο οποίος καταργήθηκε από τον α.ν 12/14 Οκτ. 1935 (ΦΕΚ Α' 1935), αναφέρεται στον όρκο που δίνουν οι στρατιωτικοί.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. ΘΕΜΑ

2. ΕΝΝΟΙΑ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΩΝ

3. ΦΟΡΕΙΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΥ ΚΑΘΗΚΟΝΤΟΣ

3α. ΣΤΡΑΤΟΛΟΓΙΚΗ ΙΣΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΑΠΑΛΛΑΓΗ

ΓΥΝΑΙΚΩΝ

4. ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ ΣΤΙΣ ΕΝΟΠΛΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ

II. ΕΙΔΙΚΗ ΚΥΡΙΑΡΧΙΚΗ ΣΧΕΣΗ

III. ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΠΕΙΘΑΡΧΙΑ

IV. ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΩΝ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΩΝ

V. ΤΑ ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

A. ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΕΠΙΔΕΚΤΙΚΑ ΠΡΟΣΘΕΤΩΝ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΩΝ

1. ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΗ ΣΩΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΨΥΧΙΚΗ ΑΚΕΡΑΙΟΤΗΤΑ (5§2 ΚΑΙ 7§2 Σ)

2. Η ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑ (5§3 Σ)

3. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ (5§1 Σ)

4. Η ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΤΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΑΠΕΡΓΙΑΣ (23§§1,2 Σ)

5. ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΚΑΙ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΥΠΕΡ Η ΚΑΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΟΜΜΑΤΩΝ (29§3 Σ)

B. ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΑΝΕΠΙΔΕΚΤΑ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΩΝ

1. ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΓΙΑ ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΓΙΑ ΣΕΒΑΣΜΟ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ (5§1α' ΚΑΙ 2§1 Σ)

2. Η ΙΔΙΩΤΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΖΩΗ ΤΩΝ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΩΝ, ΓΕΝΙΚΟΤΕΡΑ Η ΙΔΙΩΤΙΚΗ ΤΟΥΣ ΣΦΑΙΡΑ (9§1 ΚΑΙ 21§1 Σ)

3. Η ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ (13§§1,2 Σ)

3α. ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΕΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ – ΑΟΠΛΗ ΘΗΤΕΙΑ

4. Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΕΚΦΡΑΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΔΟΣΗΣ ΓΝΩΜΗΣ (14§1 Σ)

VI. ΕΠΙΛΟΓΟΣ - ΠΕΡΙΛΗΨΗ

VII. ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

VIII. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. ΘΕΜΑ

«Συνταγματικά δικαιώματα είναι τα παρεχόμενα στα άτομα και ως μέλη του κοινωνικού συνόλου θεμελιώδη, πολιτικά, κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα, τα οποία αποτελούν τις κατά την αντίληψη του συντακτικού νομοθέτη βασικές εξειδικεύσεις της ανθρώπινης αξίας²».

Στα πλαίσια των Ενόπλων Δυνάμεων, τα συνταγματικά δικαιώματα των υπηρετούντων σε αυτές, ως κατηγορία προσώπων τελούντων σε ειδική κυριαρχική σχέση με το Κράτος, παρουσιάζουν διαφοροποιήσεις από τα αντίστοιχα των λοιπών πολιτών. Η ιδιαίτερη φύση του Στρατού, δικαιολογεί τον περιορισμό συνταγματικώς κατοχυρωμένων ατομικών δικαιωμάτων.

Η παρούσα εργασία ασχολείται με τα συνταγματικά δικαιώματα στις Ένοπλες Δυνάμεις. Μόνιμοι στρατιωτικοί, αλλά και υπόχρεοι στρατιωτικής θητείας εμπίπτουν στην έννοια των υπηρετούντων σε αυτές και θα εξεταστούν συγχρόνως, παρά τις διαφορές της νομικής τους κατάστασης, διότι αυτό το οποίο ενδιαφέρει από συνταγματικής άποψης είναι ο κοινός σύνδεσμος, δηλαδή, το στρατιωτικό καθήκον, το οποίο δικαιολογεί περιορισμούς των δικαιωμάτων τους. Εξάλλου, το Σύνταγμα προσπαθώντας να οριοθετήσει το πεδίο κίνησης των Ενόπλων Δυνάμεων μέσα στο Κράτος και τις αρμοδιότητες αυτών, καθώς ως ιδιόμορφος θεσμός ουκ ολίγες φορές, ξέφυγε από τα καθαρά στρατιωτικά καθήκοντά του, θέλοντας να διεκδικήσει και αποκτήσει πολιτειακή δύναμη, συχνά κάνει αναφορές στις διατάξεις του.

Στη συνέχεια, γίνεται αναφορά στο συνταγματικό έρεισμα της στρατιωτικής θητείας, η οποία πρέπει να διέπεται από τις αρχές της καθολικότητας και της ισότητας, ενώ αιτιολογείται η σύμφωνη με το πνεύμα του Συντάγματος απαλλαγή για τις γυναίκες.

Για να κατανοήσει κανείς καλύτερα το ζήτημα της θέσπισης ειδικότερων περιορισμών, πέρα των γενικών που ισχύουν για το σύνολο των πολιτών, στα πλαίσια των Ενόπλων Δυνάμεων, ένα τμήμα της εργασίας αφιερώνεται στην ανάπτυξη της ειδικής κυριαρχικής σχέσης, που τις συνδέει με το κράτος, και της στρατιωτικής πειθαρχίας. Οι περιορισμοί, ωστόσο, δεν είναι απεριόριστοι και ανέλεγκτοι. Οι «λεγόμενοι περιορισμοί των περιορισμών», αποτελούν τα άκρα όρια οριοθέτησης των συνταγματικών δικαιωμάτων.

Τέλος, το μεγαλύτερο μέρος της εργασίας, έχει αφιερωθεί στη λεπτομερή αναφορά των συνταγματικών δικαιωμάτων των

---

² Βλ. Δημητρόπουλος Α., Συνταγματικά Δικαιώματα, Παραδόσεις συνταγματικού δικαίου III, Αθήνα, 2004, σ.5

στρατιωτικών, κάποια από τα οποία είναι επιδεκτικά πρόσθετων περιορισμών, ενώ για κάποια, δεν νοείται περαιτέρω περιορισμός, λόγω της φύσης και του εννόμου αγαθού που προστατεύουν.

2. ΕΝΝΟΙΑ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΩΝ

Ως στρατιωτικοί, στην παρούσα εργασία, νοούνται τόσο οι στρατιωτικοί υπάλληλοι³, όσο και οι υπόχρεοι στρατιωτικής θητείας, δηλαδή οι οπλίτες. Κριτήριο, το οποίο συνδέει τις παραπάνω κατηγορίες, δεν είναι το ιδιαίτερο νομικό καθεστώς καθεμιάς από αυτές, το οποίο διέπεται από διαφορετικές κατ'αρχήν ρυθμίσεις, αλλά το κοινό καθήκον όλων των στρατιωτικών, που απορρέει από την ειδική κυριαρχική σχέση που τους συνδέει με το Κράτος, το στρατιωτικό καθήκον⁴.

Οι κοινές συνέπειες του στρατιωτικού καθήκοντος, οι επιπτώσεις της ειδικής σχέσης, που συνδέει όλους τους στρατιωτικούς με το κράτος, αλλά και η υπαγωγή των φορέων της στρατιωτικής ιδιότητας, αφ'ενος στη στρατιωτική πειθαρχία και αφ'ετέρου στη δικαιοδοσία των στρατιωτικών δικαστηρίων, ανεξάρτητα από την εκούσια ή αναγκαστική απόκτηση αυτής, δικαιολογούν την επιλογή να εξετασθούν από κοινού μόνιμοι αξιωματικοί και υπόχρεοι θητείας, παρά τις ουσιώδεις διαφορές του νομικού καθεστώτος, στο οποίο υπάγονται⁵.

3. ΦΟΡΕΙΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΥ ΚΑΘΗΚΟΝΤΟΣ

Φορείς του στρατιωτικού καθήκοντος, είναι μόνο οι Έλληνες πολίτες, όλοι δε οι Έλληνες, συμπεριλαμβανομένων και των γυναικών, οι οποίες ωστόσο απαλλάσσονται σύμφωνα με τα εκτιθέμενα στην επόμενη παράγραφο. Οι αλλοδαποί δεν είναι, κατ'αρχήν, δεκτοί ούτε σε εθελοντική κατάταξη, εκτός αν ρητώς προβλέπει νόμος το αντίστροφο. Όμως, υποχρέωση αλλοδαπών κατοίκων Ελλάδος δεν μπορεί ούτε ο νόμος να επιβάλλει⁶.

3α. ΣΤΡΑΤΟΛΟΓΙΚΗ ΙΣΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΑΠΑΛΛΑΓΗ ΓΥΝΑΙΚΩΝ

---

³ Δηλ. μόνιμοι αξιωματικοί, υπαξιωματικοί, ανθυπασπιστές και λοιποί.

⁴ «Το στρατιωτικό καθήκον ορίζεται ως το σύνολο των υποχρεώσεων που υπέχουν οι στρατιωτικοί, βάσει των νόμων, των κανονισμών και, βεβαίως, των διαταγών που εκδίδονται σε εκτέλεσή τους. Αποβλέποντας στο να εξασφαλίσουν την λειτουργική αποτελεσματικότητα, την οργανωτική ετοιμότητα και, εν τέλει, το αξιόμαχο των ενόπλων δυνάμεων σε ειρήνη και πόλεμο, οι υποχρεώσεις αυτές προβλέπονται από επικρατικούς και απαγορευτικούς κανόνες, κοινό χαρακτηριστικό των οποίων είναι η αυστηρότητα των κυρώσεων που απειλούν εναντίον όσων τους παραβαίνουν. Κατά τούτο, το στρατιωτικό καθήκον είναι επαχθέστερο από το δημοσιούπαλληλικό.» βλ. Ν. Αλιβιζάτος, Η συνταγματική θέση των Ενόπλων δυνάμεων, δικαιώματα και υποχρεώσεις των στρατιωτικών, τ.Β', Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1992, σ.15-16

⁵ Βλ. Ν. Αλιβιζάτος, ό.π, τ.Β', σ. 16-18.

⁶ Βλ. Π.Δ Δαγτόγλου, ό.π, τ.Β', σ.1285-1286.

Το άρθρο 4§6 προβλέπει ότι κάθε Έλληνας, ο οποίος μπορεί να φέρει όπλο, συντελεί στην άμυνα της χώρας. Την στρατιωτική, δηλαδή, υποχρέωση, έχει κάθε Έλληνας, ενώ δεν είναι επιτρεπτές χαριστικές απαλλαγές, παρά μόνο αν στηρίζονται σε αντικειμενικά κριτήρια⁷. Καθώς, λοιπόν, η διάταξη αυτή θεσπίζει υποχρέωση καθολική και ίση, αυτός που επιβαρύνεται υπέρμετρα ή δυσανάλογα σε σχέση με τους άλλους πολίτες, κατ'αδικαιολόγητη δυσμενή διάκριση, μπορεί να αξιώσει, π.χ μείωση της θητείας στο προσήκον μέτρο⁸.

Βασικό είναι να αναφερθεί, ότι σύμφωνα με πάγια νομολογία του ΣτΕ⁹, το Σύνταγμα δεν επιβάλλει ευθέως την στρατιωτική υποχρέωση, αλλά αυτή υφίσταται εφόσον καθιερώνεται από τους σχετικούς νόμους. Εφόσον, ο νομοθέτης καθιερώνει υποχρεωτική στρατιωτική θητεία, δεσμεύεται από το άρθρο 4§6 Σ να τη διαμορφώσει πάνω στη βάση των αρχών της καθολικότητας και της ισότητας¹⁰. Με αυτό το σκεπτικό, θα ήταν αντισυνταγματική, η επαναφορά θεσμών του παρελθόντος, όπως η κλήρωση μεταξύ των στρατευσίμων για να επιλεγούν όσοι θα υπηρετήσουν (ίσχυσε μέχρι το 1914)¹¹.

Επειδή, όμως, στρατιωτική υποχρέωση υπέχουν μόνο οι δυνάμενοι να φέρουν όπλα και την συνδρομή της προϋποθέσεως αυτής κρίνει ο νομοθέτης, μπορεί ο νόμος να εξαιρέσει ορισμένες ομάδες πολιτών από την στρατιωτική θητεία. Με βάση τη σκέψη αυτή, δικαιολογείται η εξαίρεση των γυναικών από την στρατιωτική θητεία¹².

Με προσεκτικότερη εξέταση των άρθρων 4§2 και 116§§1,2 Σ, διαπιστώνεται ότι «καθιερώνεται μια μορφή ισότητας ποιοτικά διαφορετική από τη γενική αρχή της ισότητας¹³». Το άρθρο 4§2Σ δεν προβλέπει απλώς ισότητα ενώπιον του νόμου, αλλά ισότητα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων. Κατά πάγια νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, η ισότητα των φύλων έχει διπλή σημασία, αρνητική και θετική. Αρνητικά απαγορεύει τη δημιουργία άνισων καταστάσεων και τη διαφοροποίηση δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των πολιτών, με βάση το φύλο, ενώ θετικά επιβάλλει την παροχή ίσων δυνατοτήτων και στα δύο φύλα για ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και γενικά τη συμμετοχή στην κοινωνική ζωή. Σύμφωνα με τα παραπάνω, διαφορετική μεταχείριση των φύλων είναι θεμιτή όταν δικαιολογείται από «αποχρώντες»¹⁴ λόγους, αναγόμενους είτε στην ανάγκη μεγαλύτερης

⁷ Βλ. άρθρο 6 παρ.1 στοιχ.α'ν. 1763/1988. Πρβλ. ΣτΕ 2139/1975, ΤοΣ 1976, σ.240.

⁸ Βλ. Χρυσόγονος Κ.Χ, Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή σ.136

⁹ ΣτΕ 1616/1977, ΤοΣ, 1977, σ.452, ΣτΕ 2579/1977, ΤοΣ, 1977, σ.641, ΣτΕ 56/1981, ΤοΣ, 1982, σ.61.

¹⁰ Βλ. Χρυσόγονος, ό.π, σ.136.

¹¹ Βλ. Ν. Αλιβιζάτος, ό.π, τ.Β', σ.61 επ. και Χρυσόγονος, ό.π, 136-137.

¹² Βλ. Π.Δ Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, τ.Β', 2005, σ.1289.

¹³ Βλ. Χρυσόγονος, ό.π, σ.123.

¹⁴ Βλ. Χρυσόγονος, ό.π, σ.124.

προστασίας της γυναίκας¹⁵ ή σε καθαρά βιολογικές διαφορές, που επιβάλλουν τη λήψη ιδιαίτερων μέτρων¹⁶.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, η απαλλαγή των γυναικών από την στρατιωτική θητεία, δεν συνιστά περίπτωση καταστρατήγησης του Συντάγματος και των αρχών της καθολικότητας και της ισότητας που έμμεσα επιβάλλει το άρθρο 4§6 Σ. Εξάλλου, ο ν. 705/1977 «περί στρατεύσεως των Ελληνίδων» εισήγαγε αφ' ενός την δυνατότητα εθελούσιας κατατάξεως και αφ' ετέρου την υποχρέωση στρατεύσεως των Ελληνίδων, αλλά μόνο σε καιρό πολέμου ή επιστρατεύσεως και με ευρείες απαλλαγές¹⁷ (π.χ όλων των μητέρων¹⁸).

4. ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ ΣΤΙΣ ΕΝΟΠΛΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ

Σε αρκετές διατάξεις του Συντάγματος γίνεται αναφορά στις ένοπλες δυνάμεις, με αποτέλεσμα να συνάδει κανείς ρητώς το συμπέρασμα ότι η σχέση μεταξύ των υπηρετούντων σε αυτές και το κράτος, είναι μια ιδιαίτερη σχέση, η οποία απαιτεί περαιτέρω ρυθμίσεις.

Συνταγματικό έρεισμα της ρύθμισης των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων όσων υπηρετούν στις ένοπλες δυνάμεις, αποτελεί το άρθρο 45 του Συντάγματος, σύμφωνα με το οποίο αρχηγός των Ενόπλων Δυνάμεων της Χώρας είναι ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, ο οποίος απονέμει τους βαθμούς στους υπηρετούντες σε αυτές, ενώ τη διοίκησή τους ασκεί η Κυβέρνηση, όπως νόμος ορίζει. Με τη διάταξη αυτή, το Σύνταγμα ουσιαστικά καθιερώνει την αρχή του πολιτικού ελέγχου του στρατεύματος από τον ρυθμιστή του πολιτεύματος¹⁹, όργανο, το οποίο δεν μετέχει στο πολιτικό παιχνίδι, αλλά εγγυάται τους συνταγματικούς όρους λειτουργίας του²⁰. Σε συνδυασμό με το άρθρο 82 Σ, το οποίο ορίζει, ότι η Κυβέρνηση καθορίζει και κατευθύνει τη γενική πολιτική της Χώρας, προκύπτει η υπαγωγή των ενόπλων δυνάμεων στους δημοκρατικά αναδεικνυόμενους φορείς της πολιτικής εξουσίας, αποκλείοντας με τον τρόπο αυτό κάθε δυνατότητα αυτοδιοίκησής τους²¹. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι η κυβέρνηση έχει τη διοίκηση των ενόπλων δυνάμεων, όριο της εξουσίας της αποτελεί η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας,

¹⁵ «Μάλιστα σε θέματα της μητρότητας, του γάμου και της οικογένειας.» βλ. Χρυσόγονος, ό.π, σ.124.

¹⁶ ΣτΕ 3217/1977, ΤοΣ, 1977, σ.459, ΣτΕ 3562/1986, ΤοΣ, 1987, σ.124.

¹⁷ Βλ. Π.Δ Δαγτόγλου, ό.π, τ.Β', σ.1286.

¹⁸ Βλ. άρθρο 5§1 α' ν.705/1977.

¹⁹ «Ρυθμιστής του πολιτεύματος, διαιτητής της κανονικής λειτουργίας των θεσμών, φύλακας ή εγγυητής της συνταγματικής τάξης, είναι έννοιες που εκφράζουν περίπου ταυτόσημη τη θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας στα πολιτειακά πράγματα υπό καθεστώς αμιγώς ή ακόμα και μη αμιγώς κοινοβουλευτικό.» βλ. Κ.Μαυριάς, Συνταγματικό Δίκαιο, 2004 σ.455.

²⁰ Κ.Μαυριάς, Συνταγματικό δίκαιο, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2004 σ. 454.

²¹ Βλ. ν. 660/1977

ενώ σύμφωνα με την αρχή του κράτους δικαίου, υπόκειται στην αρχή της νομιμότητας και του κοινοβουλευτικού ελέγχου²².

Θεμέλιο της στρατιωτικής θητείας αποτελεί το άρθρο 4§6 Σ, σύμφωνα με το οποίο κάθε Έλληνας που μπορεί να φέρει όπλα είναι υποχρεωμένος να συντελεί στην άμυνα της Πατρίδας, σύμφωνα με τους ορισμούς των νόμων. Εξάλλου, κατά το άρθρο 25§4 Σ, η στρατιωτική θητεία αποτελεί εκπλήρωση του «χρέους της κοινωνικής και εθνικής αλληλεγγύης», όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, το οποίο αποτελεί αξίωση του κράτους έναντι του συνόλου των πολιτών.

Το άρθρο 4§6 Σ δεν περιορίζεται, όμως, στο ζήτημα της στρατολογικής υποχρέωσης. Με σαφήνεια διαγράφονται τα συνταγματικά όρια της αποστολής των ενόπλων δυνάμεων, η οποία πρέπει να εναρμονίζεται με τον δημοκρατικό χαρακτήρα του πολιτεύματος²³, ενώ βάσει του 2§2 βασική επιδίωξη της Ελλάδας και σε διεθνές επίπεδο αποτελεί η εμπέδωση της ειρήνης, της δικαιοσύνης και η ανάπτυξη φιλικών σχέσεων μεταξύ των λαών και των κρατών. Αποστολή, λοιπόν, των ενόπλων δυνάμεων είναι κυρίως η υπεράσπιση της εδαφικής ακεραιότητας και της εθνικής ανεξαρτησίας της χώρας απέναντι σε εξωτερικούς κινδύνους και όχι τόσο η ενασχόληση με την εξωτερική πολιτική του κράτους²⁴.

Σχετικό με τις ένοπλες δυνάμεις είναι και το άρθρο 22§4 Σ, το οποίο αναφέρεται στην επίταξη προσωπικών υπηρεσιών σε περίπτωση πολέμου ή επιστράτευσης ή για την αντιμετώπιση αναγκών της άμυνας της Χώρας ή επείγουσας κοινωνικής ανάγκης από θεομηνία ή ανάγκης που μπορεί να θέσει σε κίνδυνο τη δημόσια υγεία.

Περαιτέρω αναφορές του Συντάγματος στις ένοπλες δυνάμεις γίνονται στα άρθρα 4§6 και ερμηνευτική δήλωση, 18§3, 22§4, 29§3, 56§§1,3 και 4, 96§§4 και 5. Έμμεσα, επίσης, το Σύνταγμα προβλέπει ειδικούς περιορισμούς στην άσκηση σειράς συνταγματικών δικαιωμάτων, λόγω της ειδικής κυριαρχικής σχέσης, η οποία, όπως θα αναπτυχθεί παρακάτω, συνδέει τους στρατιωτικούς με το Κράτος.

II. ΕΙΔΙΚΗ ΚΥΡΙΑΡΧΙΚΗ ΣΧΕΣΗ

Ανάμεσα στο κράτος και τον πολίτη υπάρχει μια γενική κυριαρχική σχέση, απόρροια της κυριαρχίας του Κράτους, η οποία ως

---

²² Βλ. Νίκος Κ. Αλιβιζάτος, Η Συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων, τ.Ι. Η αρχή του πολιτικού ελέγχου, 1987, σ. 33 επ.

²³ Βλ. άρθρο 1 Σ, κατά το οποίο «1. Το πολίτευμα της Ελλάδος είναι Προεδρευόμενη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία. 2. Θεμέλιο του πολιτεύματος είναι η λαϊκή κυριαρχία. 3. Όλες οι εξουσίες πηγάζουν από το Λαό, υπάρχουν υπέρ αυτού και του Έθνους και ασκούνται όπως ορίζει το Σύνταγμα».

²⁴ Βλ. Χρυσόγονος, ό.π., σ. 151-152.

«άκρα όρια²⁵» έχει τα ατομικά δικαιώματα του ανθρώπου και του πολίτη. Υπάρχουν, ωστόσο, πολίτες, οι οποίοι, πέρα της γενικής, τελούν και σε ειδική κυριαρχική σχέση, όπως π.χ ο ιδιώτης που εκτίει ποινή φυλάκισης ή εργάζεται ως δημόσιος υπάλληλος, εκπληρώνει την σχολική ή στρατιωτική του υποχρέωση.

Ειδική κυριαρχική σχέση (Besonderes Gewaltverhältnis) είναι η ειδική σχέση εξουσίασης, στην οποία βρίσκεται για ορισμένο χρονικό διάστημα ο πολίτης, κατάσταση κατά την οποία έχει αυξημένες υποχρεώσεις απέναντι στο Κράτος²⁶.

Γενικός κανόνας που να ρυθμίζει ή να περιορίζει τα θεμελιώδη δικαιώματα των τελούντων σε ειδική κυριαρχική σχέση δεν περιέχεται στο Σύνταγμα, με εξαίρεση τους περιορισμούς των ατομικών δικαιωμάτων που προβλέπονται στα άρθρα 4 και 23§2 εδ.β΄Σ για τους δημοσίους υπαλλήλους. Οι πολίτες που βρίσκονται στις κατηγορίες των προσώπων εκείνων, τα οποία τελούν σε ειδική κυριαρχική σχέση με το Κράτος, είναι φυσικά φορείς όλων των θεμελιωδών δικαιωμάτων, οι αρμοδιότητές τους, όμως, και η προσωπική νομική τους κατάσταση, το λεγόμενο status τους, ρυθμίζονται από ειδικούς νόμους. Γίνεται δεκτό, ότι λόγω της ειδικής λειτουργικής (εξουσιαστικής / κυριαρχικής) σχέσης τους, η πλήρης χρήση ορισμένων δικαιωμάτων είναι δυνατόν να δημιουργεί προβλήματα ή να είναι ασυμβίβαστη με το λειτούργημα ή τη νομική τους κατάσταση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι αυτός που εκτίει ποινή φυλάκισης, ο οποίος δεν μπορεί να επικαλεσθεί πλήρως το άρθρο 5§1 Σ, για ελεύθερη συμμετοχή στην οικονομική, πολιτική και κοινωνική ζωή της χώρας, ή το άρθρο 5§4 Σ, για ελεύθερη μετακίνηση ή εγκατάσταση²⁷.

Οι ειδικές κυριαρχικές σχέσεις διακρίνονται σε τρία είδη: α) τις εκούσιες, όπως η δημοσιοϋπαλληλική ή η σπουδαστική, β) τις υποχρεωτικές, όπως συμβαίνει στην περίπτωση της εκπλήρωσης της στρατιωτικής θητείας ή της σχολικής υποχρέωσης και γ) τις αναγκαστικές, όπως στην περίπτωση της έκτισης ποινής στερητικής της ελευθερίας. Βασικό είναι ότι όλες οι παραπάνω κατηγορίες ειδικών κυριαρχικών σχέσεων, βασίζονται στο Σύνταγμα και το νόμο και θεμελιώνονται με μονομερή κρατική πράξη, και ειδικότερα με διοικητική πράξη ή δικαστική απόφαση²⁸.

Περαιτέρω, η διάκριση Κράτους και κοινωνίας οδηγεί στην αποδυνάμωση των περιορισμών των συνταγματικών δικαιωμάτων. Το λειτούργημα και η νομική κατάσταση των τελούντων σε ειδική

²⁵ Βλ. Π.Δ Δαγτόγλου, Σύνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, τ.Α΄, Αντ.Ν Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005, σ.197-198.

²⁶ Βλ. Δημητρόπουλος Α., Σύνταγματικά Δικαιώματα, γενικό μέρος, τόμος Γ΄, ημίτομος Ι, σ.66.

²⁷ Βλ. Τσάτσος Δ., Σύνταγματικά Δικαιώματα, θεμελιώδη δικαιώματα Ι, γενικό μέρος, τ.Γ΄, 1988, σ.254-255.

²⁸ Βλ. Π.Δ Δαγτόγλου, ό.π, τ.Α΄, σ.198.

κυριαρχική σχέση πρέπει να λαμβάνονται υπόψη μόνο στις συγκεκριμένες περιπτώσεις που η χρήση του θεμελιώδους δικαιώματος ματαιώνει τη δυνατότητά τους να λειτουργήσουν ως φορείς του θεσμού στον οποίο υπάγονται²⁹. Δεν μπορούν, δηλαδή, να συναχθούν πρόσθετοι περιορισμοί των συνταγματικών δικαιωμάτων στα πλαίσια μιας τέτοιας σχέσης, χωρίς αυτοί να δικαιολογούνται από τη φύση και τους σκοπούς της κάθε σχέσης³⁰.

Το Σύνταγμα, προβλέπει ιδιαίτερους περιορισμούς ορισμένων δικαιωμάτων σε αυτές τις κατηγορίες προσώπων, όπως το άρθρο 29§3 Σ, σχετικά με την δυνατότητα ενεργού δράσης ή εκδήλωσης υπέρ πολιτικού κόμματος στους υπηρετούντες στις ένοπλες δυνάμεις. Πέρα των ρητά προβλεπόμενων στο Σύνταγμα περιορισμών, ο κοινός νομοθέτης μπορεί να θεσπίζει περαιτέρω περιορισμούς, οι οποίοι, όμως, συνάγονται αναγκαία από τη φύση της σχέσης³¹. Πρέπει, ωστόσο, να τονισθεί ότι ο νομοθέτης δεν μπορεί να ιδρύει τέτοιες σχέσεις και να θέτει απεριόριστα περιορισμούς των συνταγματικών δικαιωμάτων. Πρέπει οι σχέσεις να θεμελιώνονται άμεσα ή έμμεσα στο όλο συνταγματικό σύστημα, να ανήκουν στη δομή της συνταγματικής τάξης και να εξυπηρετούν συνταγματικούς σκοπούς³².

Όσον αφορά, ειδικότερα, τους στρατιωτικούς, πρόκειται για μία από τις κατηγορίες πολιτών που υπόκεινται σε ειδική κυριαρχική σχέση με το Κράτος, εκούσια στην περίπτωση των μόνιμων στρατιωτικών, υποχρεωτική δε στην περίπτωση των υπόχρεων στρατιωτικής θητείας. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, το Σύνταγμα προβλέπει ρητώς τον περιορισμό του δικαιώματος εκδήλωσης υπέρ ή κατά πολιτικού κόμματος για τους υπηρετούντες στις ένοπλες δυνάμεις, ενώ η φύση, ο σκοπός αλλά και η στρατιωτική πειθαρχία επιβάλλουν, πέρα των γενικών, ειδικότερους περιορισμούς για τους στρατιωτικούς, όπως αναπτύσσεται παρακάτω³³.

III. ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΠΕΙΘΑΡΧΙΑ

Έννοια κεντρική για την μελέτη των συνταγματικών δικαιωμάτων των στρατιωτικών αποτελεί η στρατιωτική πειθαρχία, ο σεβασμός της οποίας οδηγεί αρκετές φορές σε περιορισμό των δικαιωμάτων. Ο δεσμός στρατιωτικών και Κράτους υπήρξε ανέκαθεν το πεδίο, όπου το φαινόμενο παρουσιάσθηκε με την μεγαλύτερη ένταση.

²⁹ Βλ. Τσάτσος Δ, Συνταγματικά δικαιώματα, θεμελιώδη δικαιώματα, I, γενικό μέρος, 1988, σ.258-259.

³⁰ Βλ. Χρυσόγονος Κ, ό.π, σ.51.

³¹ Βλ. Ράικος Α., Συνταγματικό Δίκαιο, τ.Β΄, β΄ έκδοση, Αθήνα, 2002, σ.221.

³² Βλ. Κασιμάτης Γ., Συνταγματικό Δίκαιο II, Οι λειτουργίες του Κράτους (πανεπιστημιακές παραδόσεις), τ.Α΄, 1980, σ.171.

³³ Βλ. τμήμα V παρούσας εργασίας, σ. 13 επ.

Σύμφωνα με την στερεότυπη ορολογία, την οποία χρησιμοποιούν οι στρατιωτικοί κανονισμοί³⁴, ως «βασική στρατιωτική αρετή» και «πρωταρχική δύναμη», η στρατιωτική πειθαρχία ορίζεται κατ'αρχήν ως υπακοή. Το άρθρο 10§1 ΣΚ20-1 ορίζει την πειθαρχία ως εξής: «Κάθε κατώτερος οφείλει να υπακούει στους ανώτερους του και να εκτελεί χωρίς αντιλογία τις διαταγές τους που αφορούν την εφαρμογή των στρατιωτικών νόμων, των κανονισμών και των διαταγών της υπηρεσίας.- Η υπακοή αυτή λέγεται πειθαρχία³⁵.»

Δεν δημιουργεί, ωστόσο, κάθε διαταγή υποχρέωση υπακοής. Υποχρέωση υπακοής δημιουργεί κατ'αρχήν μόνο η νόμιμη διαταγή. Το αντίθετο δεν θα αναιρούσε απλώς την αρχή της νομιμότητας, αλλά θα επέφερε σοβαρό πλήγμα στην αρχή του κράτους δικαίου. Αν, λοιπόν, νόμιμη διαταγή είναι εκείνη που εκδίδεται κατά τις εκάστοτε προβλεπόμενες τυπικές και ουσιαστικές προϋποθέσεις, τότε δεν δημιουργεί υποχρέωση υπακοής και, επομένως δεν θίγεται η αρχή της στρατιωτικής πειθαρχίας στις εξής περιπτώσεις: α) διαταγή που εκδίδεται από αναρμόδιο όργανο³⁶, β) διαταγή που δεν αφορά την εκτέλεση στρατιωτικής υπηρεσίας³⁷, γ) διαταγή για διάπραξη αξιόποινης πράξης³⁸ και τέλος, δ) διαταγή για παράβαση του συντάγματος³⁹. Εννοιολογικά, όλες οι παραπάνω περιπτώσεις ανήκουν στην κατηγορία των «πρόδηλα

³⁴ Βλ. άρθρο 2§4 ΣΚ20-1 (π.δ 130/1984).

³⁵ «Η έμφαση αυτή στην υποχρέωση υπακοής-κοινή στους στρατιωτικούς κανονισμούς όλων των χωρών- είναι το στοιχείο που διαφοροποιεί την στρατιωτική πειθαρχία από την δημοσιοϋπαλληλική και της προσδίδει το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της: η υπακοή πρέπει να είναι άμεση και πλήρης. Η δε ανυπακοή δεν συνιστά απλώς πειθαρχικό παράπτωμα αλλά, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, και αξιόποινή πράξη.» βλ. Ν. Αλιβιζάτος, ό.π, τ.Β', σ.178.

³⁶ «Αρμόδιος για την έκδοση διαταγών είναι εν πρώτοις ο ανώτερος (11§5 ΣΚ20-1), δηλαδή ο διοικητής (10§7 και 11§5 ΣΚ20-1), στην δικαιοδοσία του οποίου εμπίπτει ο υφιστάμενος. Εξαιρέση προβλέπεται μόνον για την τήρηση των γενικών κανόνων πειθαρχίας (10§7 ΣΚ20-1).» βλ. Ν. Αλιβιζάτος, ό.π, τ.Β', σ.180.

³⁷ «Κατά συνέπεια, διαταγή για την εκτέλεση εργασιών όλως ασχέτων προς την στρατιωτική υπηρεσία (πρβλ. και άρθρο 110 ΣτρΠΚ) ή δι'ιδιον ή αλλότριον όφελος, όπως π.χ ιδιωτικές εξυπηρετήσεις κ.λ.π- ή που δεν εμπίπτουν στην δικαιοδοσία στρατιωτικών οργάνων, δεν δημιουργούν υποχρέωση υπακοής.» βλ. Ν. Αλιβιζάτος, ό.π, τ.Β', σ.180-181 και επίσης ΔΣτρΑθ 692/1986 (βούλευμα), ΝοΒ, 1988, σ.153.

³⁸ «Για το μείζον αυτό ζήτημα, που παραπέμπει στην προβληματική του ποινικού δικαίου για την δεσμευτικότητα της παράνομης διαταγής, ο ισχύων κανονισμός παρέχει δύο έμμεσες πλην σαφείς ενδείξεις: κατά πρώτο λόγο, εφ'όσον η διαταγή την οποία οφείλει να εκτελέσει ο κατώτερος πρέπει απαραίτητως να αφορά την εφαρμογή των (στρατιωτικών) νόμων, των κανονισμών και των διαταγών της υπηρεσίας, είναι μάλλον προφανές ότι διαταγή, η εκτέλεση της οποίας συνεπάγεται παραβίαση των νόμων δεν δεσμεύει. Από την άλλη μεριά, εφ'όσον, όπως επίσης ορίζεται, ο διοικητής δεν μπορεί να διατάζει κατώτερο να κάνει πράξεις που η εκτέλεσή τους θα είχε συνέπεια την ποινική ευθύνη του, είναι εξίσου προφανές ότι το αντίθετο, δηλαδή διαταγή για διάπραξη αξιόποινης πράξης ή που εκτέλεσή της θα συνεπαγόταν αναγκαστικά διάπραξη αξιόποινης πράξης, επίσης δεν δεσμεύει.» βλ. Ν. Αλιβιζάτος, ό.π, τ.Β', σ.182.

³⁹ «Στρατιωτικός στον οποίο δίνεται διαταγή που αποβλέπει φανερά στην κατάλυση του συντάγματος, έχει καθήκον να μην εκτελέσει και να αναφέρει αμέσως και χωρίς καθυστέρηση σε προϊστάμενο του διατάξαντος, διαφορετικά θα έχει ακέραια την ευθύνη της εκτελέσεως ή αποσιώπησεως μιας τέτοιας διαταγής.» άρθρο 11§11 ΣΚ20-1.

παράνομων διαταγών» του άρθρου 71 του υπαλληλικού κώδικα. Με όσα γίνονται δεκτά, κατά το δίκαιο των δημοσίων υπαλλήλων, θα πρέπει να θεωρηθεί ότι η μη εκτέλεση διαταγής με τέτοιο περιεχόμενο από κατώτερο, δεν συνιστά πειθαρχικό παράπτωμα, ούτε αξιόποινη πράξη⁴⁰.

IV. ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΩΝ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΩΝ

Οι περιορισμοί των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων δεν είναι ανέλεγκτοι και απεριόριστοι. Οι γενικές αρχές, οι οποίες απορρέουν από το κείμενο του Συντάγματος και έχουν υποστεί επεξεργασία από τη θεωρία και τη νομολογία, καθορίζουν τα όρια των περιορισμών⁴¹. Ο νομικός, επομένως, καλείται να αξιολογήσει την συνταγματικότητα των περιορισμών με βάση τις καθιερωμένες γενικές ερμηνευτικές αρχές⁴².

Η αρχή του απρόσβλητου⁴³ του πυρήνα των θιγομένων δικαιωμάτων, είναι συνέπεια της αυξημένης τυπικής ισχύος του Συντάγματος έναντι των νόμων⁴⁴. Οι περιορισμοί των συνταγματικών δικαιωμάτων οφείλουν να μη θίγουν, δηλαδή, την ουσία ή τον πυρήνα τους⁴⁵. Συνέπεια της αρχής αυτής, είναι η θεώρηση, κατά κανόνα, ως αντισυνταγματικής της νομοθετικής καθιέρωσης προηγούμενης άδειας για άσκηση ατομικού δικαιώματος. Το Συμβούλιο της Επικρατείας έχει κρίνει, σε σχέση με την ελευθερία της έκφρασης των στρατιωτικών υπαλλήλων, ότι «περιορισμοί δεν δύνανται να θεσπιστούν, εφ' όσον δι' αυτών αναιρείται, εις την ουσίαν, το ατομικόν δικαίωμα και η αναγνωριζομένη, γενικώς, έκτασις της εφαρμογής του...Τοιούτον δε περιορισμόν συνιστά και η θέσπιση διατάξεως δια της οποίας εξαρτάται η άσκησης του δικαιώματος εκ προηγουμένης αδείας της προϊσταμένης ή άλλης αρχής.» Κατά συνέπεια, θεωρήθηκαν αντισυνταγματικές διατάξεις του Κανονισμού Πειθαρχίας της ελληνικής Αεροπορίας (άρθρα 7§1 και 9 π.δ 178/1977), που ανήγαγαν σε πειθαρχικό τις δημόσιες δηλώσεις και δημοσιεύσεις στον τύπο, χωρίς προηγούμενη άδεια⁴⁶. Εξαιρέση από την προστασία της εν λόγω αρχής των συνταγματικών δικαιωμάτων, γίνεται δεκτή στην περίπτωση που ο ίδιος ο συνταγματικός νομοθέτης αποβλέπει

⁴⁰ Βλ. Ν. Αλιβιζάτος, ό.π, τ.Β', σ.184.

⁴¹ Βλ. Χρυσόγονος, ό.π, σ.81.

⁴² Βλ. Ν. Αλιβιζάτος, ό.π, σ.169.

⁴³ «Για το ακριβές περιεχόμενο της αρχής εκδηλώνονται πάντως αρκετές διαφωνίες στην ίδια τη χώρα προέλευσής της. Ένα πρώτο ζήτημα είναι αν υπάρχει ένας α priori δεδομένος, απόλυτος πυρήνας καθενός συνταγματικού δικαιώματος, που να μην επιτρέπει μα θίγει σε καμία περίπτωση, ή μήπως πρόκειται για σχετική έννοια και το περιεχόμενό της μπορεί να προσδιορισθεί μόνο ενόψει της κρινόμενης κάθε φορά περίπτωσης, μέσω της σύγκρισης της βαρύτητας των συγκρουόμενων συμφερόντων ή αξιών.» βλ. Χρυσόγονος, ό.π, σ.91.

⁴⁴ Βλ. Ν. Αλιβιζάτος, ό.π, σ.169.

⁴⁵ ΑΠ 794/1976, ΤοΣ, 1977, σ.173, ΑΠ 1241/1976, ΤοΣ, 1976, σ.176, ΣτΕ 2930/1989, ΤοΣ, 1989, σ.478.

⁴⁶ ΣτΕ 1802/1986, ΤοΣ, 1987, σ.341.

στη διατήρηση θεσμών ή διατάξεων του κοινού δικαίου που προσβάλλουν τον πυρήνα συγκεκριμένου δικαιώματος, όπως στην περίπτωση της θανατικής ποινής.

Η αρχή της αναλογικότητας⁴⁷, επιτάσσει οι περιορισμοί να ανταποκρίνονται προς τον σκοπό για τον οποίο έχουν τεθεί και να μην υπερβαίνουν το αναγκαίο κάθε φορά μέτρο⁴⁸. Ο περιορισμός, ο οποίος είναι κατ'αρχήν σύμφωνος με το Σύνταγμα, πρέπει να δικαιολογείται σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση από το δημόσιο συμφέρον και να τελεί σε εύλογη σχέση αναγκαιότητας προς την ειδική κυριαρχική σχέση⁴⁹. Εφ'όσον κριτήριο της συνταγματικότητας των περιορισμών είναι κατ'αρχήν οι υποχρεώσεις των στρατιωτικών, το πρόσφορο αλλά και το αναγκαίο των μέτρων που επιβάλλονται κάθε φορά πρέπει να εκτιμάται ενόψει των αναγκών της συγκεκριμένης στρατιωτικής υπηρεσίας, για την ικανοποίηση των οποίων προβλέπονται οι συγκεκριμένες υποχρεώσεις⁵⁰. Έτσι, π.χ το θεμιτό ή μη της επιβολής ενός πειθαρχικού μέτρου στερητικού της ελευθερίας δεν θα κριθεί με μόνο γνώμονα τη διατήρηση της στρατιωτικής πειθαρχίας, αλλά με συνεκτίμηση του συγκεκριμένου παραπτώματος και των συνθηκών υπό τις οποίες τελέσθηκε⁵¹.

Τέλος, η αρχή της ισότητας, επιτάσσει τη θέσπιση γενικών και απρόσωπων κανόνων και απαγορεύει τις αυθαίρετες διακρίσεις και την διαφορετική αντιμετώπιση παρόμοιων καταστάσεων διά και ενώπιον του νόμου⁵², ενώ η νομολογία των δικαστηρίων μας, συχνά αναφέρει ότι οι περιορισμοί των δικαιωμάτων οφείλουν να «δικαιολογούνται εξ αποχρώντων λόγων γενικότερου δημοσίου ή κοινωνικού συμφέροντος⁵³».

---

⁴⁷ « Η αρχή αυτή προκύπτει, κατά την ορθότερη άποψη, από την ίδια την ουσία των ατομικών δικαιωμάτων, αφού η αξίωση σεβασμού της ελευθερίας που κατοχυρώνουν αυτά έναντι του κράτους εμπεριέχει εννοιολογικά την απαγόρευση ακατάλληλων και υπέρμετρων, μη αναγκαίων περιορισμών.» βλ. Χρυσόγονος, ό.π, σ.90.

⁴⁸ ΣτΕ 2112/1984, ΤοΣ, 1985, σ.63, όπου «οι εκ μέρους του νομοθέτου και της διοικήσεως επιβαλλόμενοι περιορισμοί εις την άσκησιν των ατομικών δικαιωμάτων να είναι μόνον οι αναγκαίοι και μα συνάπτονται προς τον υπό του νόμου επιδιωκόμενον σκοπόν.»

⁴⁹ Βλ. Π.Δ Δαγτόγλου, ό.π, τ.Α', σ.201.

⁵⁰ Βλ. Ν. Αλιβιζάτος, ό.π, τ.Β', σ.173-174

⁵¹ ΣτΕ (Τμ.Γ') 4024/1990.

⁵² Βλ. Ν. Αλιβιζάτος, ό.π, σ.176.

⁵³ ΣτΕ 2112/1984, ΤοΣ, 1985, σ.63.

V. ΤΑ ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

A. ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΕΠΙΛΕΚΤΙΚΑ ΠΡΟΣΘΕΤΩΝ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΩΝ

1. ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΗ ΣΩΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΨΥΧΙΚΗ ΑΚΕΡΑΙΟΤΗΤΑ (5§2 ΚΑΙ 7§2 Σ)

Το άρθρο 5§2 του Συντάγματος κατοχυρώνει το δικαίωμα στη ζωή⁵⁴ και την απόλυτη προστασία αυτής, χωρίς διάκριση εθνικότητας, φυλής, γλώσσας και θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεων⁵⁵.

Δικαίωμα, το οποίο ρητά προστατεύει και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) στο άρθρο 2§1⁵⁶.

Το ελληνικό Σύνταγμα ρητά προβλέπει την απόλυτη προστασία του δικαιώματος, με αποτέλεσμα να καθίσταται αντιληπτό ότι δεν αποκλείει μόνο εξαιρέσεις βάσει της εθνικότητας, της φυλής, της γλώσσας ή των πεποιθήσεων, αλλά απορρίπτεται και κάθε αντίληψη δημιουργίας θεωριών περί υποδεέστερης ζωής⁵⁷ ή κρατικής ευγονικής πολιτικής⁵⁸. Η ζωή αποτελεί το υπέρτατο αγαθό και ως συνταγματικό αγαθό προστατεύεται απεριόριστα. „ Δεν προστατεύεται μόνο η πλήρης αλλά και κάθε μορφή ζωής και η προστασία της από το Σύνταγμα είναι απόλυτη. Από την αντικειμενική προστασία της ανθρώπινης ζωής απορρέουν τα ατομικά δικαιώματα, το δικαίωμα στη ζωή του κάθε ανθρώπου“⁵⁹.

Συγχρόνως, το δικαίωμα της σωματικής και ψυχικής ακεραιότητας κατοχυρώνεται στο άρθρο 7§2 Σ, το οποίο ορίζει ότι «τα βασανιστήρια, οποιαδήποτε σωματική κάκωση, βλάβη υγείας, ή άσκηση ψυχολογικής βίας⁶⁰, καθώς και κάθε άλλη προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας

⁵⁴ « Die Würde des Menschen ist unantastbar. Sie zu achten und zu schützen ist Verpflichtung aller staatlichen Gewalt.» βλ. 1§1 Grundgesetz γερμ. Συντάγματος.

⁵⁵ Βλ. 5§2 Σ «Όλοι όσοι βρίσκονται στην Ελληνική Επικράτεια απολαμβάνουν την απόλυτη προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας τους, χωρίς διάκριση εθνικότητας, φυλής, γλώσσας και θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεων. Εξαιρέσεις επιτρέπονται στις περιπτώσεις που προβλέπει το διεθνές δίκαιο».

⁵⁶ Βλ. ΕΣΔΑ 2§1 «Το δικαίωμα εκάστου προσώπου εις την ζωή προστατεύεται υπό του νόμου. Εις ουδένα δύναται να επιβληθεί εκ προθέσεως θάνατος, ειμή εις εκτέλεσιν θανατικής ποινής εκδιδομένης υπό του δικαστηρίου εν περιπτώσει αδικήματος τιμωρουμένου υπό του νόμου δια της ποινής ταύτης.»

⁵⁷ « Το περιεχόμενο της αρχής έγκειται κυρίως στην απαίτηση να μην υποβιβάζεται ο άνθρωπος, ο κάθε συγκεκριμένος άνθρωπος, σε αντικείμενο, σε απλό μέσο για την εξυπηρέτηση οποιονδήποτε σκοπών, σε αντικαταστατό τελικά μέγεθος.» βλ. Χρυσόγονος, ό.π., 1998, σ.104.

⁵⁸ « Ο απόλυτος χαρακτήρας του δικαιώματος δεν αποκλείει μόνο εξαιρέσεις βάσει εθνικότητας, φυλής ή γλώσσας και θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεων, αλλά απορρίπτει κάθε αντίληψη ότι είναι νοητή ζωή που είναι ανάξια προς το ζείν λόγω της σωματικής ή διανοητικής της καταστάσεως, και είναι ασυμβίβαστος με οποιαδήποτε κρατική ευγονική πολιτική ή κρατικά διεξαγόμενη ή διευθυνόμενη ευθανασία» Βλ. Π.Δ Δαγτόγλου, ό.π, τ.Α', 2005, σ.236.

⁵⁹ Βλ. Α.Δημητρόπουλος, Συνταγματικά Δικαιώματα, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, ΙΙΙ, 2004, σ.129-130.

⁶⁰ « Άσκηση ψυχολογικής βίας αποτελεί κάθε είδους εκβιασμός, έστω και αν δεν εκπληρώνει τις εννοιολογικές προϋποθέσεις των βασανιστηρίων, της σωματικής κακώσεως ή της βλάβης της υγείας.

απαγορεύονται και τιμωρούνται, όπως νόμος ορίζει⁶¹.» Απαγόρευση των βασανιστηρίων εισάγει και η ΕΣΔΑ στο άρθρο 3⁶².

Το αυτό περιεχόμενο έχει το εν λόγω δικαίωμα και για τους στρατευμένους στις ένοπλες δυνάμεις, οι οποίοι είναι πιθανό να υφίστανται σωματικές προσβολές ή και να προκαλούν με τη συμπεριφορά τους τις παραπάνω προσβολές⁶³.

Ωστόσο, η σχετικοποίηση⁶⁴ των παραπάνω δικαιωμάτων ως προς τους στρατιωτικούς, συνάγεται από την ειδική κυριαρχική σχέση στην οποία εκουσίως υποβάλλονται. Οι στρατιωτικοί, ως χειριστές της κρατικής βίας⁶⁵, αναλαμβάνουν εξ ορισμού μια διακινδύνευση των ανωτέρω δικαιωμάτων. Ο περιορισμός, λοιπόν, των θεμελιωδών αυτών δικαιωμάτων, φαίνεται να δικαιολογείται από την εκούσια εκ μέρους των στρατιωτικών καριέρας και των εθελοντών οπλιτών ανάληψη του κινδύνου, τον οποίο συνεπάγεται ο χειρισμός όπλου και οπλικών συστημάτων γενικότερα, ακόμη και όταν διατάσσονται να πάρουν μέρος σε αποστολές που υπερβαίνουν το σύνηθες όριο διακινδύνευσης⁶⁶. Η συναίνεση, επομένως, των παραπάνω προσώπων και η εκούσια υπαγωγή τους σε μια ειδική κυριαρχική σχέση που εξ ορισμού περιλαμβάνει διακινδύνευση για τη ζωή και την σωματική και ψυχική ακεραιότητα, αίρει τον αντισυνταγματικό χαρακτήρα του περιορισμού των δικαιωμάτων αυτών⁶⁷. Φυσικά, η συναίνεση αυτή δεν καλύπτει «άσχετες

Αρκεί η απόπειρα κρατικών οργάνων, με την απειλή δυσμενών συνεπειών, να επιβάλουν στον θιγόμενο μια συμπεριφορά που δεν επιτάσσει ο (σύμφωνα με το Σύνταγμα) νόμος» βλ. Π.Δ Δαγτόγλου, ό.π, σ.251.

⁶¹ Βλ. 137^Α§2 ΠΚ «Βασανιστήρια συνιστούν, σύμφωνα με την προηγούμενη παράγραφο, κάθε μεθοδευμένη πρόκληση έντονου σωματικού πόνου ή σωματικής εξάντλησης επικίνδυνης για την υγεία ή ψυχικού πόνου ικανού να επιφέρει σοβαρή ψυχική βλάβη, καθώς και κάθε παράνομη χρησιμοποίηση χημικών, ναρκωτικών ή άλλων φυσικών ή τεχνικών μέσων με σκοπό να κάμψουν τη βούληση του θύματος».

⁶² Βλ. 3 ΕΣΔΑ «Ουδείς επιτρέπεται να υποβληθεί εις βασάνους ούτε εις ποινικά ή μεταχείρησιν απανθρώπους ή εξευτελιστικάς»

⁶³ Βλ. ΔΣΤΡ ΛΑΡ 111/1995, ΠΟΙΝΧΡ/1996 (435), ΔΝΑΥΤ ΠΕΙΡ 213/1997, ΠΟΙΝΧΡ/1999 (267)

⁶⁴ « Η προστασία, και μάλιστα απόλυτη, της ζωής όλων όσοι βρίσκονται στην ελληνική επικράτεια προβλέπεται ρητά στο άρθρο 5§2 Σ, ενώ υponοείται ήδη στο άρθρο 2§1 Σ. Η συνταγματική αυτή προστασία είναι στην πραγματικότητα σχετική, αφού το άρθρο 7§3 εδ.β' Σ καθιστά σαφές ότι επιτρέπεται η επιβολή θανατικής ποινής για τα κοινά (μη πολιτικά) εγκλήματα, καθώς και για τα σύνθετα. Ωστόσο ουσιώδη μεταβολή στα νομικά δεδομένα επέφερε, μετά την κατάργηση της θανατικής ποινής με διατάξεις της κοινής νομοθεσίας (άρθρα 33 παρ. 1 ν. 2172/1993 και 1 παρ.12 περ. β' ν. 2207/1994), η κύρωση του Δεύτερου Πρωτοκόλλου στο Διεθνές Σύμφωνο για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα (ν. 2462/1997). Το άρθρο 1 του Πρωτοκόλλου, που έχει ήδη περιβληθεί με την κατά το άρθρο 28§1 Σ υπέρτερη των κοινών νόμων τυπική ισχύ, απαγορεύει την εκτέλεση οποιουδήποτε προσώπου και επιτάσσει την κατάργηση της θανατικής ποινής. Η Ελλάδα πάντως επιφυλάχθηκε (2 ν. 2462/1997) για την εφαρμογή της θανατικής ποινής σύμφωνα με τις διατάξεις του Στρατιωτικού Ποινικού Κώδικα σε καιρό πολέμου, μετά από καταδίκη για έγκλημα στρατιωτικού χαρακτήρα υψίστης σημασίας.» βλ. Χρυσόγονος, ό.π, 1998, σ.188-189.

⁶⁵ Βλ. Ν. Αλιβιζάτος, ό.π, τ.Β', σ.148.

⁶⁶ Βλ. Ν. Αλιβιζάτος, ό.π, τ.Β', σ.148-149.

⁶⁷ «Η εκούσια υπαγωγή σε μια ειδική κυριαρχική σχέση ή εξουσιαστική σχέση που αφορά επικίνδυνη για την υγεία ή την σωματική ή την ψυχική ακεραιότητα απασχόληση περιέχει την συναίνεση που αίρει τον αντισυνταγματικό τους χαρακτήρα» βλ. Π.Δ Δαγτόγλου, ό.π, τ.Α', σ.258.

προς τον εξυπηρετούμενο σκοπό ή υπέρμετρες διακινδυνεύσεις ούτε ασυμβίβαστες με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια πειθαρχικές ποινές⁶⁸».

Όσον αφορά, τους οπλίτες και τους λοιπούς υπόχρεους στρατιωτικής θητείας, «έρεισμα και ταυτόχρονα ακραίος φραγμός των σχετικών περιορισμών είναι το άρθρο 4§6 Σ⁶⁹», το οποίο επιβάλλει την υποχρέωση κάθε Έλληνα δυναμένου να φέρει όπλα, να συντελεί στην άμυνα της Πατρίδος, η οποία ενδέχεται να επιβάλλει και την υπέρτατη θυσία, στα πλαίσια ενός πολέμου. Δεν είναι θεμιτό, επομένως, ο βαθμός διακινδύνευσης ζωής και σωματικής και ψυχικής ακεραιότητας, να υπερβαίνει ένα εύλογο κάθε φορά όριο, δεδομένου ότι το Σύνταγμα δεν επιβάλλει υποχρέωση αυτοθυσίας⁷⁰.

2. Η ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑ (5§3 Σ)

«Η προσωπική ελευθερία είναι απαραβίαστη. Κανένας δεν καταδιώκεται, ούτε συλλαμβάνεται, ούτε φυλακίζεται, ούτε με οποιονδήποτε άλλο τρόπο περιορίζεται, παρά μόνο όταν και όπως ορίζει ο νόμος», διακηρύσσει το άρθρο 5§3 Σ. Ελεύθερος άνθρωπος είναι κατ' αρχήν εκείνος που δεν είναι δούλος, δεν υπόκειται στην ιδιοκτησία ή παρεμφερή εξουσία άλλου⁷¹.

Η προσωπική ελευθερία, καθαρά αμυντικό και αποθετικό δικαίωμα (status negativus)⁷², διακρίνεται από την ελευθερία αναπτύξεως της προσωπικότητας⁷³. Περιλαμβάνει τρεις⁷⁴ κυρίως πλευρές : την απαγόρευση της

⁶⁸ Βλ. Π.Δ Δαγτόγλου, ό.π, τ.Α', σ.258.

⁶⁹ Βλ. Ν.Αλιβιζάτος, ό.π, τ.Β', σ.149.

⁷⁰ Βλ. Ν. Αλιβιζάτος, ό.π, τ.Β', σ.149, Π.Δ Δαγτόγλου, ό.π, τ.Α', σ.202 κατά τον οποίο « Η οργάνωση εθελοντικών επιχειρήσεων αυτοκτονίας δεν καλύπτεται από την υποχρέωση διακινδύνευσης της ζωής και αποτελεί πάντοτε παραβίαση του άρθρου 5§2».

⁷¹ «Το Σύνταγμα καθιερώνει την ελευθερία ως ελευθερία για όλους. Το κράτος οφείλει να επεμβαίνει και να εξασφαλίζει την ελευθερία και την ισότητα διαζευκτικά σε μια ενότητα, που προσδιορίζει την έννοια και το περιεχόμενο της ανθρώπινης αξίας» βλ. Α. Δημητρόπουλος, Συναγματικά Δικαιώματα, Παραδόσεις Συναγματικού Δικαίου, ΙΙΙ, 2004. σ.129-130.

⁷² Βλ. Π.Δ Δαγτόγλου, ό.π, τ.Α', σ.266.

⁷³ « Η προσωπική ελευθερία ως άμεση ελευθερία του προσώπου, ως φυσική ελευθερία κινήσεως, διακρίνεται από την ελευθερία αναπτύξεως της προσωπικότητας. Ενώ η πρώτη είναι ένα καθαρά αμυντικό αποθετικό δικαίωμα, η δεύτερη καταλαμβάνει ένα ευρύτερο πεδίο, που αρχίζει από το status negativus και περνάει μέσα στο status activus: στο δικαίωμα συμμετοχής στην άσκηση της δημόσιας εξουσίας.» βλ. Π.Δ Δαγτόγλου, ό.π, τ.Α', σ.266.

⁷⁴ « Σαφέστερη είναι η διάκριση στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και το Τέταρτο Πρωτόκολλό της : α) το άρθρο 4 παρ.1 της Συμβάσεως αναφέρεται στην απαγόρευση της δουλείας και ειλωτείας, β)το άρθρο 5 της Συμβάσεως, καθώς και το άρθρο 1 του Τέταρτου Πρωτοκόλλου στην προσωπική ασφάλεια ως προστασία από την αυθαίρετη σύλληψη και προσωρινή κράτηση, γ)τα άρθρα 6 και 7 της Συμβάσεως στην προσωπική ασφάλεια σχετικά με τον ποινικό κολασμό, δ)τα άρθρα 2,4 και 5 του Τέταρτου Πρωτοκόλλου στην ελευθερία κινήσεως και εγκαταστάσεως.» βλ. Π.Δ Δαγτόγλου, ό.π, τ.Α', σ.268.

δουλείας και ειλωτείας⁷⁵, την προσωπική ασφάλεια⁷⁶ και την ελευθερία κινήσεως και εγκαταστάσεως⁷⁷.

Ειδικότερα, ενώ η κατοχύρωση της προσωπικής ελευθερίας εν γένει, δηλαδή η απαγόρευση της δουλείας και ειλωτείας, δεν τελεί υπό επιφύλαξη νόμου και επομένως, δεν ανέχεται νομοθετικούς περιορισμούς για το σύνολο των πολιτών, ανεξάρτητα της ύπαρξης ή μη ειδικής κυριαρχικής σχέσης, οι δύο άλλες πλευρές της προσωπικής ελευθερίας είναι δυνατό, υπό τις προϋποθέσεις που τάσσει ο νόμος, να περιοριστούν⁷⁸. Σύμφωνα, λοιπόν, με τα παραπάνω, και για τους στρατιωτικούς η προσωπική ελευθερία είναι απαραβίαστη, ενώ περιορισμοί δικαιολογούνται μόνο αν προέρχονται από νόμο, όπως από στρατιωτικό ποινικό νόμο.

Ενδιαφέρον, στα πλαίσια της εν λόγω εργασίας, παρουσιάζει, η τρίτη πλευρά της προσωπικής ελευθερίας, ήτοι η ελεύθερη διακίνηση και εγκατάσταση ως προς τους στρατιωτικούς.

Σημαντικό εν πρώτοις είναι να προσδιορισθεί το περιεχόμενο του εν λόγω δικαιώματος, το οποίο περιλαμβάνει αφενός το δικαίωμα κινήσεως και εγκαταστάσεως Ελλήνων πολιτών εντός της χώρας, και αφετέρου το δικαίωμα εξόδου αλλά και εισόδου και εγκαταστάσεως στη χώρα, πάντα όσον αφορά τους Έλληνες πολίτες⁷⁹.

Ωστόσο, η υποχρεωτική ενδιαίτηση σε στρατιωτική μονάδα ή καταυλισμό, οι αναγκαστικές μετακινήσεις λόγω μεταθέσεων, αποσπάσεων και ειδικών αποστολών και οι περιορισμοί στην ελεύθερη διακίνηση των στρατιωτικών, ακόμη και εκτός υπηρεσιακού ωραρίου, επιβάλλονται από τις ανάγκες της στρατιωτικής ετοιμότητας και

---

⁷⁵ « Η πρώτη πλευρά είναι η νομική κατοχή του status libertatis, η ελευθερία, δηλαδή, ως έννοια αντίθετη προς τον status servitutis και εκφραζόμενη ως απαγόρευση της δουλείας και ειλωτείας.» βλ. Π.Δ Δαγτόγλου, ό.π, τ.Α', σ.267.

⁷⁶ « Η δεύτερη πλευρά είναι η πραγματική απόλαυση του status libertatis, η ελευθερία, δηλαδή, ως έννοια αντίθετη προς την σύλληψη και κράτηση ή φυλάκιση. Αυτή η συγκεκριμένη έννοια της προσωπικής ελευθερίας χαρακτηρίζεται συνήθως ως προσωπική ασφάλεια. Η προσβολή συντελείται σε δύο φάσεις: αφενός με την σύλληψη και την προσωρινή κράτηση, και αφετέρου με τον ποινικό κολασμό (κατηγορία, εκδίκαση, επιβολή και έκτιση στερητικής της ελευθερίας ποινής).» βλ. Π.Δ Δαγτόγλου, ό.π, τ.Α', σ.267.

⁷⁷ « Η τρίτη πλευρά της φυσικής ελευθερίας του προσώπου είναι η ελευθερία κινήσεως και εγκαταστάσεως. Αντίθεση προς την ελευθερία αυτήν αποτελεί κυρίως η απαγόρευση εισόδου ή εξόδου από τμήμα ή το σύνολο της χώρας. Συνήθως σ' αυτήν την ελευθερία επιφυλάσσεται ο χαρακτηρισμός προσωπική ελευθερία υπό στενή έννοια.» βλ. Π.Δ Δαγτόγλου, ό.π, τ.Α', σ.267.

⁷⁸ Ωστόσο, ο νομοθέτης δεν είναι ελεύθερος να θεσπίσει όσους και όποιους περιορισμούς της προσωπικής ελευθερίας, αλλά περιορίζεται από τρεις πηγές, α) το απαραβίαστο του πυρήνα, β) το ίδιο το Σύνταγμα και γ) τους ισχύοντες στην Ελλάδα κανόνες του διεθνούς δικαίου. Βλ. και Π.Δ Δαγτόγλου, ό.π, τ.Α', σ.281 επ.

⁷⁹ «Η συνταγματική κατοχύρωση της ελευθερίας κινήσεως και εγκαταστάσεως δεν καλύπτει τους αλλοδαπούς (με εξαίρεση κατ' αρχήν τους κοινοτικούς αλλοδαπούς, που είναι πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης). Μόνο η έκδοση αλλοδαπού που διώκεται για την δράση του υπέρ της ελευθερίας απαγορεύεται. Η κατοχύρωση της ελευθερίας στο άρθρο 5§2 υποπαρ.1 αδιακρίτως εθνικότητας αφορά μόνο την προσωπική ασφάλεια και δεν εκτείνεται στην ελευθερία κινήσεως και εγκαταστάσεως αλλοδαπών στην χώρα.» βλ. Π.Δ Δαγτόγλου, ό.π, τ.Α', σ.340.

οργάνωσης⁸⁰. Ωστόσο, ο περιορισμός του μείζονος σημασίας αυτού συνταγματικού δικαιώματος⁸¹, καθιστά αναγκαία τη λήψη κατάλληλων μέτρων προς αποφυγή αυθαιρεσιών⁸².

Ως προς το δικαίωμα εξόδου, σε αντίθεση με το δικαίωμα εισόδου, προβλέπονται περιορισμοί. Απαγόρευση εξόδου από τη χώρα το Σύνταγμα επιτάσσει σε εξαιρετικές περιπτώσεις και μόνο για την πρόληψη αξιόποινων πράξεων, όπως νόμος ορίζει⁸³, ενώ τέτοιου περιεχομένου περιοριστικά μέτρα είναι δυνατόν να επιβληθούν μόνο ως παρεπόμενη ποινή με απόφαση ποινικού δικαστηρίου.

Τα αυτά ίσχυαν *mutatis mutandis* και για την παλαιότερη στρατολογική νομοθεσία, η οποία προέβλεπε την απαγόρευση εξόδου από τη χώρα Ελλήνων πολιτών που δεν είχαν εκπληρώσει την στρατιωτική τους υποχρέωση. Σύμφωνα, με μία, όμως, άποψη⁸⁴ «μόνο το γεγονός ότι η απαγόρευση ή ο περιορισμός σχετίζεται με την εκπλήρωση συνταγματικών υποχρεώσεων δεν αρκεί, αλλά αναγκαίο είναι οι σχετικές διατάξεις της στρατολογικής νομοθεσίας να είναι προσαρμοσμένες στις προϋποθέσεις των εξαιρέσεων που θέτει κατ' αποκλειστικότητα το Σύνταγμα. Η μεταδικτατορική στρατολογική νομοθεσία προβλέπει την απαγόρευση αποδημίας μόνο για τους ανυπότακτους και τους λιποτάκτες⁸⁵ και βρίσκεται γι' αυτό, κατ' αρχήν μέσα στο συνταγματικό πλαίσιο των περιορισμών του δικαιώματος.»

3. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ (5§1 Σ)

Το άρθρο 5§1 Σ ορίζει ότι «Καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη.» Άρα, το ίδιο το Σύνταγμα θέτει γενικούς περιορισμούς του εν λόγω δικαιώματος. Συγχρόνως, στο άρθρο 106§2 ορίζεται ότι «η ιδιωτική

⁸⁰ Βλ. Ν.Αλιβιζάτος, ό.π, τ.Β', 1992, σ.149.

⁸¹ «Σε περίοδο ειρήνης και υπό ομαλές περιστάσεις, συνιστούν τον προφανέστερο-καθότι καθημερινότερο περιορισμό ενός μείζονος συνταγματικού δικαιώματος και μάλιστα σε βαθμό αδιανόητο για οποιαδήποτε άλλη κατηγορία πολιτών.» βλ. Ν.Αλιβιζάτος, ό.π, τ.Β', 1992, σ 150.

⁸² Βλ. άρθρα 29-50 (άδειες στρατιωτικών), 51-52 (αποσπάσεις) και 54-58 (μετακινήσεις) του ΣΚ 20-1 και κεφάλαιο Α', τμήμα β', §2.

⁸³ Βλ. άρθρο 1 ν. 395/1976, κατά το οποίο «επιτρέπεται η απαγόρευση της εξόδου εκ της χώρας Ελλήνων υπηκόων, εφόσον ούτοι τυγχάνουν οφειλόμενου του δημοσίου εκ πάσης αιτίας και η οφειλή των υπερβαίνει το ποσό των εκατόν χιλιάδων, ανεξαρτήτως του ληξιπρόθεσμου ή μη ταύτης, προκειμένου δε περί οφειλής εκ λαθρεμπορίας ή τελωνειακής παραβάσεως εφ' όσον αυτή υπερβαίνει το ποσό των δέκα χιλιάδων. Η ίδια απαγόρευση επιτρέπεται εις περίπτωσην κατά την οποίαν επίκειται βεβαίωσις χρέους προς το δημόσιον υπερβαίνοντος, κατά την εν τω προηγουμένω εδαφίω διάκρισιν, τα ως άνω ποσά.»

⁸⁴ Βλ. Π.Δ. Δαγτόγλου, ό.π, τ.Α', σ.359.

⁸⁵ Βλ. ν. 160/1975, ο οποίος αντικατέστησε τις περί απαγορεύσεως αποδημίας διατάξεις του ν.δ 720/1970 «περί στρατολογίας», καθώς και το άρθρο 20 ν. 1763/1988 «Στρατολογία των Ελλήνων» (Α'57), ο οποίος (άρθρο 32§1) κατήργησε μεταξύ άλλων το ν.δ 720/1970 και τον ν. 160/1975.

οικονομική πρωτοβουλία δεν επιτρέπεται να αναπτύσσεται σε βάρος της ελευθερίας και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας ή προς βλάβη της εθνικής οικονομίας.»

Οι κανονισμοί απαγορεύουν στους στρατιωτικούς καριέρας⁸⁶ την άσκηση οποιουδήποτε επαγγέλματος ή την απασχόληση με οποιαδήποτε αμειβόμενη εργασία⁸⁷. Αντιθέτως, ως προς τους υπόχρεους στρατιωτικής θητείας, η απαγόρευση δεν ισχύει «κατά τον εκτός υπηρεσίας χρόνο⁸⁸».

4. Η ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΤΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΑΠΕΡΓΙΑΣ (23§§1,2Σ)

Το Σύνταγμα στο άρθρο 23§1 κατοχυρώνει την συνδικαλιστική⁸⁹ ελευθερία⁹⁰, ορίζοντας ότι «το κράτος λαμβάνει τα προσήκοντα μέτρα για τη διασφάλιση της συνδικαλιστικής ελευθερίας και την ανεμπόδιστη άσκηση των συναφών μ' αυτή δικαιωμάτων εναντίον κάθε προσβολής τους, μέσα στα όρια του νόμου», ενώ η παράγραφος 2 του ίδιου άρθρου αναφέρεται στο δικαίωμα απεργίας⁹¹.

Την συνδικαλιστική ελευθερία απολαμβάνουν και οι υπάλληλοι του δημόσιου τομέα, το Σύνταγμα, όμως, επιβάλλει ορισμένους περιορισμούς στο δικαίωμα αυτό των δημοσίων υπαλλήλων και επιτρέπει

---

⁸⁶ Σε αντίθεση με τους στρατιωτικούς καριέρας, όπου η απαγόρευση είναι απόλυτη, με εξαίρεση την §5 του άρθρου 25 ΣΚ20-1, κατά το οποίο, μετά από εγκριτική διαταγή του ΓΕΣ, επιτρέπεται η εξάσκηση του ιατρικού επαγγέλματος από τους υγειονομικούς αξιωματικούς, το άρθρο 77 του υπαλληλικού κώδικα, επιτρέπει την ύστερα από προηγούμενη άδεια άσκηση έργου ή εργασίας επ' αμοιβή εφ' όσον αυτή συμβιβάζεται προς τα καθήκοντα της θέσεως του υπαλλήλου και δεν παρεμποδίζει την ομαλή εκτέλεση της υπηρεσίας του.

⁸⁷ Βλ. άρθρο 25§4 ΣΚ20-1.

⁸⁸ Βλ. άρθρο 25§6 ΣΚ20-1.

⁸⁹ «Υπό τον όρο συνδικαλιστική ελευθερία εννοούμε συνεκδοχικά την ελευθερία ιδρύσεως συνδικαλιστικής οργανώσεως και συμμετοχής σ' αυτήν, καθώς και την ελευθερία λειτουργίας της συνδικαλιστικής οργανώσεως» βλ. Π.Δ Δαγτόγλου, ό.π, τ.Β', σ.960. επίσης, «Η συνδικαλιστική ελευθερία ως δικαίωμα του ατόμου σημαίνει πρώτον, την ελευθερία των εργαζομένων και των εργοδοτών να ιδρύουν τοπικές, εθνικές ή διεθνείς συνδικαλιστικές οργανώσεις και να προσχωρούν σε μια ή περισσότερες από αυτές για την προστασία των οικονομικών και κοινωνικών συμφερόντων τους, χωρίς να εξαρτώνται από προηγούμενη άδεια, συναίνεση ή πλήρωση άλλων προϋποθέσεων ούτε να υπόκεινται σε δυσμενείς συνέπειες. Δεν αντίκειται, όμως, στην συνδικαλιστική ελευθερία η υποχρέωση κατοχυρώσεως της συνδικαλιστικής οργανώσεως, που προκαλεί τον έλεγχο απλής νομιμότητας, συμπεριλαμβανομένης της δημοκρατικής δομής της συνδικαλιστικής οργανώσεως». Π.Δ Δαγτόγλου, ό.π, τ.Β', σ.965.

⁹⁰ «Στην Ελλάδα, η ελευθερία ενώσεως διακηρύχθηκε ήδη από το Σύνταγμα του 1864, αλλά η συνδικαλιστική ελευθερία κατοχυρώθηκε για πρώτη φορά ρητώς από το Σύνταγμα του 1975. Ήδη, όμως, υπό τα προηγούμενα συντάγματα συναγόταν η συνδικαλιστική ελευθερία από την ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι.» βλ. Π.Δ Δαγτόγλου, ό.π, τ.Β', σ.956.

⁹¹ «Η κοινή έννοια της απεργίας περιλαμβάνει κάθε συλλογική άρνηση των εργαζομένων να παράσχουν την συμβατικούς οφειλόμενη προς τον εργοδότη εργασία, όταν αυτό γίνεται με ένα ορισμένο, συλλογικό σκοπό. Η συνταγματική έννοια της απεργίας είναι, όμως, στενότερη. Συνταγματικώς θεμιτή απεργία είναι μόνο εκείνη που, ασκείται από τις νόμιμα συνεστημένες συνδικαλιστικές οργανώσεις, αποσκοπεί στη διαφύλαξη και προαγωγή των οικονομικών και εργασιακών εν γένει συμφερόντων των εργαζομένων, δεν αφορά τους δικαστικούς λειτουργούς ή τους υπηρετούντες στα σώματα ασφαλείας και δεν αντίκειται στους περιορισμούς που κατ' εξουσιοδότηση του Συντάγματος θεσπίζει εκάστοτε ο νομοθέτης.» βλ. Π.Δ Δαγτόγλου, ό.π, τ.Β', σ.997.

την επιβολή περιορισμών και στους υπαλλήλους των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης ή άλλων νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου ή δημόσιων επιχειρήσεων⁹².

Σε αντίθεση, ωστόσο, με ό,τι προβλέπεται για τους δημόσιους υπαλλήλους, τα όργανα των σωμάτων ασφαλείας και τους δικαστικούς λειτουργούς, το Σύνταγμα δεν περιέχει ειδική ρύθμιση για την άσκηση των εν λόγω δικαιωμάτων από τους στρατιωτικούς⁹³. Η Ε' Αναθεωρητική Βουλή θεώρησε περιττή τη ρητή αναφορά των στρατιωτικών στο άρθρο 23§2β'Σ, με τη σκέψη ότι η άσκηση των παραπάνω δικαιωμάτων, και ιδίως αυτό της απεργίας, από τους υπηρετούντες στις ένοπλες δυνάμεις θα κατέλυε τη στρατιωτική πειθαρχία⁹⁴. Υπό αυτή την έννοια, λοιπόν, οι σχετικές διατάξεις των στρατιωτικών κανονισμών, όπως π.χ η απαγόρευση της υποβολής ομαδικών παραπόνων⁹⁵, δεν είναι αντίθετες στο Σύνταγμα, υπό τον όρο ότι δεν καταλαμβάνουν και την εκτός υπηρεσίας άσκηση⁹⁶ των εν λόγω δικαιωμάτων υπό μη στρατιωτική ιδιότητα⁹⁷. Ειδικούς περιορισμούς της ελευθερίας ενώσεως και της συνδικαλιστικής ελευθερίας των μελών των ενόπλων δυνάμεων, της αστυνομίας και των διοικητικών υπηρεσιών επιτρέπουν και οι διεθνείς διακηρύξεις των ατομικών δικαιωμάτων⁹⁸.

Σε άλλες χώρες, ωστόσο, τα πράγματα δεν είναι όσο ξεκάθαρα και αυτονόητα εμφανίζονται στην Ελλάδα, όχι τόσο ως προς την απεργία των στρατιωτικών, δικαίωμα το οποίο ακόμα και αν δεν απαγορεύεται ρητά⁹⁹, δεν αναγνωρίζεται πουθενά, όσο ως προς την συνδικαλιστική ελευθερία, η οποία σε αρκετές περιπτώσεις κατοχυρώνεται νομοθετικά¹⁰⁰.

5. ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΚΑΙ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΥΠΕΡ Η ΚΑΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΟΜΜΑΤΩΝ (29§3 Σ)

Σύμφωνα με το άρθρο 29§3 Σ, απαγορεύονται κάθε μορφής εκδηλώσεις υπέρ ή κατά πολιτικών κομμάτων σε όσους υπηρετούν στις ένοπλες δυνάμεις, διάταξη, η οποία, αφορά το σύνολο των στρατιωτικών,

⁹² Βλ. Π.Δ Δαγτόγλου, ό.π, τ.Β', σ.974.

⁹³ Βλ. Ν.Αλιβιζάτος, ό.π, τ.Β', σ.150.

⁹⁴ Βλ. Ν.Αλιβιζάτος, ό.π, τ.Β', σ.150 και σχετικά Δ.Τσάτσο, ό.π, τ.Α', σ.264-265.

⁹⁵ Βλ. άρθρο 77§2 ΣΚ20-1, άρθρο 64 ΣτρΠΚ

⁹⁶ Βλ. άρθρο 25§7 ΣΚ20-1, το οποίο ορίζει «Επιτρέπεται η συμμετοχή των στρατιωτικών σε επιστημονικές, αθλητικές ή επαγγελματικές ενώσεις, συνδέσμους ή σωματεία. Για τα μόνιμα στελέχη απαιτείται άδεια της υπηρεσίας.»

⁹⁷ Βλ. Ν.Αλιβιζάτος, ό.π, τ.Β', σ.150-151.

⁹⁸ Βλ. Π.Δ Δαγτόγλου, ό.π, τ.Β', σ.975.

⁹⁹ Βλ. άρθρο 11 του ισχύοντος statut des militaires, το οποίο αναφέρει «L' exercice du droit de grève est incompatible avec l' état militaire».

¹⁰⁰ Ο στρατιωτικός συνδικαλισμός αναγνωρίζεται πλήρως και χωρίς περιορισμούς, τόσο για μόνιμα στελέχη των ενόπλων δυνάμεων, όσο και για τους οπλίτες στην Ολλανδία, όπου μπορούν να συμμετέχουν είτε στις κοινές συνδικαλιστικές οργανώσεις, είτε σε συνδικαλιστικές οργανώσεις αμιγώς στρατιωτικές, των οποίων αριθμός ξεπερνά τις 10.

δηλαδή τόσο τα μόνιμα στελέχη των ενόπλων δυνάμεων, όσο και τους οπλίτες¹⁰¹. Έμμεσα, το άρθρο 56 Σ επιβάλλει την κομματική ουδετερότητα των στρατιωτικών, καθιερώνοντας κωλύματα εκλογιμότητας. Η κομματική ουδετερότητα αφορά τόσο την άσκηση των καθηκόντων, όσο και την εκτός υπηρεσίας δράση των στρατιωτικών¹⁰². «Η υποχρέωση, ωστόσο, αυτή δεν σημαίνει ότι οι στρατιωτικοί στερούνται τα συνταγματικά δικαιώματα, που συνήθως ασκούνται κατά συρροή με το εκδηλούσθαι κομματικώς¹⁰³.» Αυτονόητο, είναι, επίσης, αλλά σκόπιμο να αναφερθεί, ότι την αρχή της ουδετερότητας ενδιαφέρουν πράξεις και όχι το πολιτικό φρόνημα των στρατιωτικών¹⁰⁴.

Κατά το άρθρο 56§1 Σ, οι υπηρετούντες στις ένοπλες δυνάμεις¹⁰⁵, μεταξύ άλλων, δεν μπορούν να ανακηρυχθούν υποψήφιοι, ούτε να εκλεγούν βουλευτές, αν δεν παραιτηθούν πριν από την ανακήρυξή τους ως υποψηφίου. Η ίδια διάταξη προβλέπει ότι, η παραίτηση συντελείται με μόνη τη γραπτή υποβολή της¹⁰⁶, ενώ η επάνοδος στην ενεργό υπηρεσία των στρατιωτικών που παραιτούνται, αποκλείεται.

Η παράγραφος 3 του ίδιου άρθρου ιδρύει απόλυτο κώλυμα εκλογιμότητας για τους στρατιωτικούς «εν ενεργεία», άρα το κώλυμα δεν ισχύει μόνο για τους αξιωματικούς, ειδικά στις εκλογικές περιφέρειες στις οποίες υπηρέτησαν περισσότερο από τρεις μήνες κατά την τριετία πριν από τις εκλογές. Επίσης, και η παράγραφος 4 του άρθρου 56 θέτει απόλυτο κώλυμα εκλογιμότητας, καθώς ορίζει ότι στρατιωτικοί που κατά το νόμο έχουν αναλάβει την υποχρέωση να παραμείνουν στην υπηρεσία για ορισμένο χρονικό διάστημα, δεν μπορούν να ανακηρυχθούν υποψήφιοι ούτε να εκλεγούν βουλευτές για όσο χρόνο διαρκεί η υποχρέωσή τους.

Τέλος, το άρθρο 57§3 Σ, ορίζει ως ασυμβίβαστη την άσκηση οποιουδήποτε καθήκοντος ή έργου, από τα αναφερόμενα στο άρθρο 56 Σ με το βουλευτικό αξίωμα¹⁰⁷.

---

¹⁰¹ Αυτό προκύπτει από την γενικότητα της σχετικής διατυπώσεως αλλά και από τον επιρρηματικό προσδιορισμό που την συνοδεύει. Βλ. σχετικά, Ν.Αλιβιζάτος, ό.π, τ.Β', σ.198.

¹⁰² Βλ. Ν. Αλιβιζάτος, ό.π, τ.Β', σ. 206.

¹⁰³ Βλ. Ν. Αλιβιζάτος, ό.π, τ.Β', σ.208.

¹⁰⁴ Βλ. Ν. Αλιβιζάτος, ό.π, τ.Β', σ.210

¹⁰⁵ « Στο κώλυμα, συνεπώς, αυτό εμπίπτουν πλέον μόνον οι μόνιμοι εν ενεργεία αξιωματικοί και όχι οι ανθυπασιπιστές, υπαξιωματικοί και οπλίτες, των οποίων παραίτηση δεν νοείται-ούτε, όπως έχει νομολογηθεί εν προκειμένω- οι εν αποστρατεία αξιωματικοί και οι έφεδροι, ακόμα και αν έχουν ανακληθεί στην ενέργεια.» βλ. Ν. Αλιβιζάτος, ό.π, τ.Β', σ.199.

¹⁰⁶ Πράγμα το οποίο σημαίνει ότι η Διοίκηση δεν έχει διακριτική ευχέρεια να δεχθεί ή να απορρίψει τη παραίτηση.

¹⁰⁷ «Πρακτικά, τούτο σημαίνει ότι δεν επιτρέπεται η επάνοδος στο στράτευμα ως μόνιμων εν ενεργεία των πρώην αξιωματικών που έχουν εκλεγεί βουλευτές, εφ'όσον δεν παραιτούνται από το βουλευτικό αξίωμα. Απεναντίας, δεν απαγορεύεται η εκούσια κατάταξη εν ενεργεία βουλευτών για να υπηρετήσουν στρατιωτική θητεία, κύρια ή εφεδρική καθώς και βουλευτών πρώην αξιωματικών για να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους ως έφεδροι εκ μόνιμων.» βλ. Ν.Αλιβιζάτος, ό.π, τ.Β', σ.203.

B. ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΑΝΕΠΙΔΕΚΤΑ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΩΝ

Από την παραπάνω περιοριστική απαρίθμηση των δικαιωμάτων των στρατιωτικών, τα οποία επιδέχονται πρόσθετους περιορισμούς, προκύπτει εξ' αντιδιαστολής ότι, υπό ομαλές συνθήκες¹⁰⁸, δεν είναι επιδεκτικά περιορισμών πέρα των γενικών, που ισχύουν για το σύνολο των πολιτών, τα υπόλοιπα συνταγματικά δικαιώματα¹⁰⁹.

1. ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΓΙΑ ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΓΙΑ ΣΕΒΑΣΜΟ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ (5§1α' και 2§1 Σ)

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, το δικαίωμα της σωματικής και ψυχικής ακεραιότητας, ακόμα και της ίδιας της ζωής, σχετικοποιούνται όσο αφορά τους στρατιωτικούς καριέρας αλλά και τους οπλίτες, στα πλαίσια, ως προς τους πρώτους, της εκούσιας ανάληψης του κινδύνου και της ειδικής κυριαρχικής σχέσης που εξ' ορισμού τους συνδέει με την Διοίκηση, ενώ ως προς τους δεύτερους, στα πλαίσια της συμβολής της άμυνας της Πατρίδας. Είναι, ωστόσο, φανερό ότι αυτά δεν ισχύουν εν ειρήνη και υπό ομαλές περιστάσεις.

Η επίκληση των αναγκών της στρατιωτικής οργάνωσης και πειθαρχίας, δεν αρκεί ώστε να δικαιολογήσει καταστρατήγηση του δικαιώματος για ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας των στρατιωτικών και σεβασμό της αξίας τους ως ανθρώπων¹¹⁰. Απαγορεύσεις και διαταγές που προσβάλλουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, σύμφωνα με το άρθρο 7§2 Σ, ή συνιστούν απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση, κατά το άρθρο 3¹¹¹ της ΕΣΔΑ¹¹², όπως π.χ ασκήσεις και δοκιμασίες υπέρμετρης σκληρότητας, στερήσεις τροφής και ύπνου, καψώνια κ.α, δεν συμβαδίζουν με το σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και του εννόμου αγαθού της ζωής. «Τούτο ισχύει πολύ περισσότερο όταν οι απαγορεύσεις, οι διαταγές αλλά και οι κανόνες γενικής συμπεριφοράς, στους οποίους αυτές στηρίζονται δεν αφορούν αποκλειστικά και μόνο την εκτέλεση των στρατιωτικών καθηκόντων, αλλά εισβάλλουν και στην εκτός στρατεύματος ζωή των στρατιωτικών

¹⁰⁸ Σε περίοδο κρίσης, αναστέλλεται η άσκηση συνταγματικών δικαιωμάτων σύμφωνα με το άρθρο 48 Σ, οπότε και επιτρέπεται η επιβολή περαιτέρω περιορισμών.

¹⁰⁹ Βλ. Ν.Αλιβιζάτος, ό.π, τ.Β', σ.152.

¹¹⁰ Βλ. Ν. Αλιβιζάτος, ό.π, τ.Β', σ. 152-153.

¹¹¹ «Ουδείς επιτρέπεται να υποβληθή εις βασάνους ούτε εις ποινάς ή μεταχείρισιν απανθρώπους ή εξευτελιστικάς.» άρθρο 3 ΕΣΔΑ.

¹¹² Στην πρώτη υπόθεση παραβίασης του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου έκρινε ως εξευτελιστική μεταχείριση «des mesures de nature de créer chez des individus des sentiments de peur et d'angoisse et d'infériorité propres à les humilier, à les avilir et à briser éventuellement leur résistance physique ou morale.» βλ. απόφαση 18.1.1978, στην υπόθεση Ιρλανδίας κατά Ηνωμένου Βασιλείου, Serie A, n.25.

ως ιδιωτών (εμφάνιση, συναναστροφές, εργασία κ.α), η οποία είναι κατ' αρχήν ανεπίτρεπτο να συσχετίζεται με την εκτέλεση των στρατιωτικών καθηκόντων.¹¹³» Σύμφωνα με τα παραπάνω, γίνεται συστηματική επίκληση των άρθρων 2§1 και 5§1 Σ από τη νομολογία, είτε επικουρικά¹¹⁴ προς άλλες συνταγματικές εγγυήσεις, είτε αυτοτελώς¹¹⁵.

2. Η ΙΔΙΩΤΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΖΩΗ ΤΩΝ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΩΝ, ΓΕΝΙΚΟΤΕΡΑ Η ΙΔΙΩΤΙΚΗ ΤΟΥΣ ΣΦΑΙΡΑ (9§1 ΚΑΙ 21§1Σ)

Το άρθρο 9§1 ορίζει ότι «η ιδιωτική¹¹⁶ και οικογενειακή ζωή του ατόμου είναι απαραβίαστη.»

Η ιδιωτική σφαίρα του ατόμου αποτελεί ζωτικό μέρος της προσωπικότητάς του. Όταν η ιδιωτική και οικογενειακή του ζωή δεν είναι σεβαστή, εμποδίζεται η ανάπτυξη της προσωπικότητας. «Χωρίς ιδιωτική σφαίρα το άτομο χάνει την ατομικότητά του και μετατρέπεται σε ανώνυμο και άβουλο ποσοστό του συνόλου¹¹⁷.» Σύμφωνα με τα παραπάνω και τη νομολογία, δεν συνιστά πειθαρχικό παράπτωμα η κοινωνική συναναστροφή στρατιωτικού «μετά προσώπων εις α δεν δύναται να αποδοθή μείωσις κοινωνικής υποστάσεως¹¹⁸» ή «μετά συμμαθητών του εις το Γυμνάσιον, έστω και προσκειμένων εις αριστεράς οργανώσεις¹¹⁹», ούτε η «σύναιμις ή διάλυσις ερωτικών σχέσεων¹²⁰» ή «φιλίας μετά τουριστών και ιδιαιτέρου δεσμού μετ' αλλοδαπής¹²¹», εφ' όσον, όμως, άλλες πράξεις ή παραλείψεις του, δεν εκθέτουν το κύρος του ιδίου ως κρατικού οργάνου και του σώματος στο οποίο ανήκει¹²².

¹¹³ Βλ. Ν. Αλιβιζάτος, ό.π, τ.Β', σ.153-154.

¹¹⁴ Βλ. ΣτΕ 720/1983, ΤοΣ, 1984, σ.113, ΔεφΑθ 311/1980, 320/1980, ΤοΣ, 1980, σ.234,236, ΣτΕ (Ολ.) 4590/1976, ΤοΣ, 1977, σ.163, 395/1978, ΤοΣ, 1978, σ.176,

¹¹⁵ «Όπως στην περίπτωση των πειθαρχικών συμβουλίων, η ευκαιριακή συγκρότηση των οποίων, εν όψει συγκεκριμένης υπόθεσης, κρίθηκε αντίθετη προς το Σύνταγμα» βλ. Ν. Αλιβιζάτος, ό.π, τ.Β', σ.154 και επίσης ΣτΕ (Ολ.) 789/1990, ΤοΣ, 1990, σ.263.

¹¹⁶ «Ως ιδιωτική και οικογενειακή ζωή κατά την έννοια του άρθρου 9 παρ.1 Σ θα μπορούσε να θεωρηθεί μια γενικά παραδεκτή, σύμφωνα με τις επικρατούσες κοινωνικές αντιλήψεις, σφαίρα του απορρήτου του ατόμου, όπως π.χ η ερωτική του ζωή, σωματικά ελαττώματα ή προβλήματα υγείας του, ενδοοικογενειακές έριδες κ.λ.π. Η έκταση της παραπάνω σφαίρας είναι δυνατό να διευρυνθεί ή μειωθεί κατά περίπτωση, ανάλογα με τη βούληση του ίδιου του ενδιαφερομένου, υπό την προϋπόθεση ότι έτσι δεν προσβάλλονται άλλα συνταγματικά προστατευόμενα αγαθά ή δικαιώματα τρίτων. Αντίθετα δεν φαίνεται ορθό να υπαχθεί στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή κατά το Σύνταγμα ο ευρύτερος κύκλος των θεμάτων προσωπικού χαρακτήρα, των οποίων η ρύθμιση κατά τις κοινωνικές αντιλήψεις και τη βούληση του ενδιαφερομένου ανήκει στον ίδιο και απαγορεύεται η ανάμιξη τρίτων χωρίς τη συναίνεσή του. Τέτοια είναι π.χ η ρύθμιση του ατομικού και οικογενειακού προϋπολογισμού, ο τρόπος διαβίωσης, οι σχέσεις με συγγενείς και φίλους κ.λ.π.» βλ. Χρυσόγονος, ό.π, σ. 209-210.

¹¹⁷ Βλ. Π.Δ Δαγτόγλου, ό.π, τ.Α', σ.384.

¹¹⁸ ΣτΕ (Τμ.Β') 483/1936, Γεν.Ευρ., τ.6, σ.470.

¹¹⁹ ΣτΕ (Τμ.Γ') 2209/1977, ΝοΒ, 1978, σ. 111.

¹²⁰ ΣτΕ 3181/1964, ΝοΒ, 13, σ. 360.

¹²¹ ΣτΕ (Τμ.Γ') 2209/1977, ΤοΣ, 1977, σ. 636.

¹²² Βλ. Ν.Αλιβιζάτος, ό.π, τ.Β', σ.154-155.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το ζήτημα του γάμου των στρατιωτικών χωρίς προηγούμενη άδεια, τον οποίο ο ΣτρΠΚ¹²³ θεωρούσε ως ποινικό αδίκημα, ενώ οι κανονισμοί είχαν αναγάγει το ζήτημα σε σοβαρό πειθαρχικό παράπτωμα¹²⁴. Η μεγάλη τομή της νομολογίας του Συμβουλίου της Επικρατείας πραγματοποιήθηκε το 1988 με την απόφαση της Ολομέλειας 867/1988¹²⁵, όταν για πρώτη φορά αποφάνθηκε ότι η απαίτηση της προηγούμενης άδειας είναι αντίθετη προς το Σύνταγμα και το άρθρο 12 της ΕΣΔΑ¹²⁶.

Περαιτέρω, ο εξαναγκασμός των στρατιωτικών να αποκαλύπτουν στοιχεία της ιδιωτικής ζωής τους, καθώς και οι κάθε είδους παρακολουθήσεις και καταγραφές της εντός και εκτός υπηρεσίας δράσης τους και συμπεριφοράς, χωρίς να συντρέχουν οι τυπικές και ουσιαστικές προϋποθέσεις που προβλέπουν οι σχετικές συνταγματικές διατάξεις, συνιστούν παραβίαση των εν λόγω δικαιωμάτων.

3. Η ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ (13§§1,2 Σ)

Το Σύνταγμα κατοχυρώνει την θρησκευτική ελευθερία στο άρθρο 13§1, χωρίς μάλιστα να δίνεται η δυνατότητα αναθεώρησης της εν λόγω διατάξεως κατά το 110§1Σ, ορίζοντας ότι «η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απαραβίαστη¹²⁷». Παράλληλα, αναφέρεται σε αυτήν και στα άρθρα 5§2 και 16§2, ενώ το άρθρο 3 ρυθμίζει τις σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας. Σημαντικό είναι ότι κανένα από τα παραπάνω άρθρα δεν

¹²³ Βλ. άρθρο 106 ΣτρΠΚ, το οποίο καταργήθηκε με το άρθρο 7 ν. 1353/1983 και το άρθρο 65 ν.δ. 1400/1973, που καταργήθηκε με το άρθρο 18§1^α ν. 1848/1989.

¹²⁴ «Επί σειρά ετών, το ΣτΕ δεν αμφισβήτησε την συνταγματικότητα της σχετικής απαγόρευσης των τελευταίων. Επί δικτατορίας μάλιστα των συνταγματαρχών, έφθασε ως το σημείο να αποφανθεί ότι δεν καταλείπεται στον αρχηγό ενόπλων δυνάμεων στάδιο διακριτικής εξουσίας προς επιβολή κυρώσεως (βλ. ΣτΕ 1867/1969). Εν τούτοις, μετά το 1974, άρχισε να αμβλύνει την στάση του, είτε ακυρώνοντας αρνήσεις του αρχηγού ως ανατιολόγητες (βλ. ΣτΕ 3634/1978, ΤοΣ, 1979, σ.113) είτε κρίνοντας ότι η συνεκτίμηση από τον τελευταίο της αφοσιώσεως εις τα ιδεώδη των συγγενών μέχρι β' βαθμού της μέλλουσας συζύγου όπως προέβλεπε η σχετική διάταξη του ν.δ. 1400/1973, αντίκειται προς το Σύνταγμα (βλ. ΣτΕ 393/1978, ΤοΣ, 1978, σ.176.)» βλ. Ν. Αλιβιζάτος, ό.π, τ.Β', σ.155-156.

¹²⁵ «Η επιβολή του καθεστώτος της προηγούμενης διοικητικής άδειας συνιστά ουσιαστική αποδυνάμωση του δικαιώματος συνάψεως γάμου και έντονη επέμβαση στην ιδιωτική ζωή του στρατιωτικού υπαλλήλου, έτι δε αποτελεί ηθική μείωση του ίδιου και της μέλλουσας συζύγου του, καθώς και προσβολή της προσωπικότητάς τους, που δεν συμβιβάζονται προς τα άρθρα 2§1, 4§§1&2, 5§§1&2, 9§1 και 21§1 Σ. Και προς τις αρχές του δημοκρατικού πολιτεύματος, εφ' όσον, συμφώνως προς αυτό, δεν νοείται η ύπαρξη ιδιαίτερων κοινωνικών τάξεων, ούτε επιτρέπονται διακρίσεις μεταξύ των Ελλήνων βάσει της κοινωνικής τους θέσεως, των φρονημάτων ή της περιουσίας τους ή άλλων υποκειμενικών λόγων.» βλ. απόφαση ΣτΕ (Ολ.) 867/1988, ΑΡΜ, 1988, σ.265.

¹²⁶ «Αμα τη συμπληρώσει ηλικίας γάμου, ο ανήρ και η γυνή έχουν δικαίωμα να συνέρχονται εις γάμον και ιδρύωσιν οικογένειαν συμφώνως προς τους διέποντας το δικαίωμα τούτο εθνικούς νόμους.» άρθρο 12 ΕΣΔΑ.

¹²⁷ «Η θρησκευτική ελευθερία είναι η ρίζα των ατομικών ελευθεριών. Πολύ πριν από την αναγνώριση της απαραβίαστης ιδιωτικής σφαίρας του ατόμου και γενικά την επικράτηση του φιλελεύθερου ατομοκεντρισμού η γενική αποδοχή της υπεροχής του θείου έναντι του ανθρώπινου δικαίου και των αντίστοιχων περιορισμών, της κατά τα άλλα απειριόριστης ηγεμονικής κυριαρχίας είχε δημιουργήσει το θεμέλιο για την αντίταξη ατομικών, θρησκευτικών υποχρεώσεων στην κρατική επιταγή.» βλ. Π.Δ. Δαγτόγλου, ό.π, τ.Α', σ.439.

περιλαμβάνεται στις διατάξεις, οι οποίες σύμφωνα με το 48§1Σ μπορούν να ανασταλούν σε περίπτωση καταστάσεως πολιορκίας.

Το 13§1Σ δεν κατοχυρώνει γενικά την ελευθερία της συνειδήσεως, αλλά ειδικά την ελευθερία της θρησκευτικής συνειδήσεως, σε αντίθεση με το άρθρο 9 της ΕΣΔΑ¹²⁸, όπου κατοχυρώνεται η ελευθερία της σκέψης, της συνείδησης και της θρησκείας, καθώς και η ελευθερία αλλαγής ή εκδηλώσεως της θρησκείας ή των πεποιθήσεων.

Κατοχυρώνοντας, όμως, το Σύνταγμα μόνο την ελευθερία της θρησκευτικής συνειδήσεως, δεν σημαίνει ότι αφήνει ακατοχύρωτη την ελευθερία της συνειδήσεως εν γένει. Διακηρύσσοντας στο άρθρο 2§1Σ ότι «ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας», κατοχυρώνει και την ελευθερία της συνειδήσεως, «που πρέπει να θεωρηθεί ως συστατικό στοιχείο της αξίας του ανθρώπου¹²⁹».

Σύμφωνα, λοιπόν, με τα παραπάνω ο αποκλεισμός υποψηφίων μόνιμων αξιωματικών, οι οποίοι ανήκουν σε θρησκευτικές αιρέσεις, έχει κριθεί αντισυνταγματικός και αντίθετος με το άρθρο 9§1 της ΕΣΔΑ, με τη σκέψη ότι τα καθήκοντα του στρατιωτικού υπαλλήλου δεν περιλαμβάνονται σε εκείνα που επιτρέπουν, κατά πάγια νομολογία¹³⁰, να θεσπιστεί ως προσόν ή κώλυμα η πίστη ή η αποχή από την πίστη ορισμένης θρησκείας¹³¹. Αντιστρόφως, θα ήταν αντίθετος προς το Σύνταγμα, ο εξαναγκασμός στρατιωτικού να συμμετάσχει σε θρησκευτική τελετή, προσευχή ή γενικότερα σε ενέργειες, οι οποίες προϋποθέτουν πίστη σε ορισμένη θρησκεία, καθώς τούτο δεν συνδέεται, άμεσα ή έμμεσα, με την άσκηση των καθηκόντων του¹³².

Τέλος, το άρθρο 13§2 εδ' γ Σ απαγορεύει τον προσηλυτισμό, δηλ. την άσκηση πειθούς σε κάποιον προκειμένου αυτός να αποδεχθεί το θρησκευτικό δόγμα του προσηλυτίζοντος. Το ίδιο ισχύει και στα πλαίσια του στρατού¹³³.

---

¹²⁸ «Παν πρόσωπον δικαιούται εις την ελευθερία σκέψεως, συνειδήσεως και θρησκείας. Το δικαίωμα τούτο επάγεται την ελευθερία αλλαγής θρησκείας ή πεποιθήσεων, ως και την ελευθερίαν εκδηλώσεως της θρησκείας ή των πεποιθήσεων μεμονωμένως, ή συλλογικώς δημοσία ή κατ'ιδίαν δια της λατρείας, της παιδείας και της ασκήσεως των θρησκευτικών καθηκόντων και τελετουργιών.» άρθρο 9§1 ΕΣΔΑ.

¹²⁹ Βλ. Π.Δ Δαγτόγλου, ό.π, τ.Α', σ.443.

¹³⁰ ΣτΕ (Τμ. Γ') 3533/1986, ΤοΣ, 1986, σ. 126.

¹³¹ ΣτΕ 409/1977, ΤοΣ, 1977, σ. 475, η οποία, όμως, δέχεται ότι «θα ήτο συνταγματικός θεμιτή διάταξις ορίζουσα ότι κρίνονται ακατάλληλοι προς κατάταξη υποψήφιοι, οι οποίοι πρεσβεύουν θρησκευτικής δοξασίας ασυμβιβάστους προς την άσκησιν των καθηκόντων οργάνου».

¹³² Βλ. γνωμοδότηση Ι. Μανωλεδάκου για την υποχρεωτική προσευχή στις ένοπλες δυνάμεις, Αρμ., 1981, σ.14-15 και Μάνεσης Αριστόβουλος, Συνταγματικά Δικαιώματα, Α' Ατομικές ελευθερίες, Αντ.Ν. Σάκκουλα, 1978 σ.251-252.

¹³³ ΑΠ 1266/1993 ΠοινΧρον 1993, σ. 1017.

3α. ANTIΡΡΗΣΙΕΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ-ΑΟΠΛΗ ΘΗΤΕΙΑ

Ζήτημα με συχνή και μεγάλη πρακτική σημασία είναι αυτό της εκπλήρωσης της στρατιωτικής υποχρέωσης, κατά το άρθρο 4§6 Σ και τους λεγόμενους αντιρρησίες συνείδησης (conscientious objectors, C.O.). Το άρθρο 4§4 Σ ορίζει ότι φορείς της παραπάνω υποχρέωσης είναι όλοι οι Έλληνες που μπορούν να φέρουν όπλα. Αντικείμενο, όμως, του άρθρου 4§6 Σ είναι η συμβολή στην άμυνα της χώρας γενικά, και όχι μόνο αυτή που γίνεται με χρήση όπλων.

Το Σύνταγμα δεν απαγορεύει στον νομοθέτη να προβλέψει την άοπλη εκπλήρωση της θητείας για τους αντιρρησίες συνείδησης, και μάλιστα τόσο για θρησκευτικούς¹³⁴, όσο και για κοσμοθεωριακούς/ηθικούς λόγους¹³⁵. Αρχικά, ο νόμος 731/1977¹³⁶ προέβλεπε την δυνατότητα άοπλης θητείας στις ένοπλες δυνάμεις και μόνο για αυτούς που αρνούνται να φέρουν όπλα για λόγους θρησκευτικής συνειδήσεως.

Ο νόμος 1763/1988, αντικατέστησε τον ν. 731/1977, διατηρώντας τον διπλάσιο χρόνο, ενώ ο μεταγενέστερος ν. 2510/1997, προέβλεπε ως εναλλακτική υπηρεσία είτε άοπλη στρατιωτική θητεία, είτε πολιτική κοινωνική υπηρεσία¹³⁷.

Κατά το άρθρο 18§1 ν. 2510/1997¹³⁸, ως αντιρρησίες συνείδησης¹³⁹ χαρακτηρίζονται «όσοι επικαλούνται τις θρησκευτικές ή ιδεολογικές τους πεποιθήσεις προκειμένου να μην εκπληρώσουν τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις.» Αυτοί, υποχρεούνται να εκπληρώσουν άοπλη θητεία προσαυξημένη κατά 12 μήνες σε σχέση με την ένοπλη στρατιωτική θητεία (19§1 ν.2510/1997), ενώ η εναλλακτική πολιτική κοινωνική υπηρεσία (συν 18 μήνες της κοινής θητείας) εκπληρώνεται σε υπηρεσίες φορέων δημοσίου τομέα και συνίσταται στην παροχή υπηρεσιών κοινής ωφέλειας (19§4 ν. 2510/1997). Η προσαύξηση της θητείας έχει πιθανόν το νόημα της αποθαρρύνσεως ή και τιμωρήσεως των θιγομένων. Και στις δύο, όμως, περιπτώσεις είναι ασυμβίβαστη με την ελευθερία της θρησκευτικής συνειδήσεως¹⁴⁰. Η απαλλαγή τους, μετά την έκτιση ποινής ισόχρονης διάρκειας με την στρατιωτική θητεία, δεν είναι αυτονόητο ότι εναρμονίζεται, όμως, με τον επιτακτικό κανόνα του 4§6 Σ, αλλά δικαιολογείται μόνο κατ'επίκληση των άρθρων 2§1 και 7§2 Σ¹⁴¹. Εξάλλου, η άοπλη θητεία δεν θέτει κατ'αρχήν ζήτημα

¹³⁴ Βλ. Π.Δ Δαγτόγλου, ό.π, τ.Β', σ.475.

¹³⁵ ΣτΕ 526/2001 (Τμ.Α'), ΤοΣ, 2001, σ.1343

¹³⁶ «Περί τροποποιήσεως των διατάξεων των άρθρων 6 και 54 του ν.δ 720/1970 «περί στρατολογίας και ρυθμίσεως συναφών θεμάτων».

¹³⁷ Βλ. Π.Δ Δαγτόγλου, ό.π, τ.Α', σ.477.

¹³⁸ Βλ. επίσης πρόσφατο ν.3421/2005 «Στρατολογία των Ελλήνων και άλλες διατάξεις».

¹³⁹ ΣτΕ 575/2001 (Τμ.Δ'), Νόμος, 2001, σ.1.

¹⁴⁰ Βλ. Π.Δ Δαγτόγλου, ό.π, τ.Α', σ.476.

¹⁴¹ Βλ. Ν. Αλιβιζάτος, ό.π, τ.Β', σ.52-53.

(αντι)συνταγματικότητας, αφού ο αντιρρησίας εξακολουθεί να είναι λειτουργικά ενταγμένος στις ένοπλες δυνάμεις να και συμβάλλει, έστω και με βοηθητικής υφής υπηρεσίας, στην άμυνα της χώρας¹⁴².

Σημαντικό είναι, επίσης, να αναφερθεί, ότι η Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης το 1989, με ελληνική συμμετοχή, ψήφισε την σύσταση R(87/8 «περί αντιρρήσεως συνειδήσεως στην υποχρεωτική στρατιωτική θητεία», η οποία εγγυάται το δικαίωμα κάθε αντιρρησία, και όχι μόνο θρησκευτικής συνειδήσεως, σε άοπλη θητεία. Κατά την παράγραφο 10 της συστάσεως, «η εναλλακτική υπηρεσία δεν έχει σωφρονιστικό χαρακτήρα. Η διάρκειά της, εν συγκρίσει προς την ένοπλη θητεία, παραμένει εντός ευλόγων ορίων».

Η τελική ρύθμιση για το θέμα, επήλθε με την αναθεώρηση του Συντάγματος του 2001, με την ερμηνευτική δήλωση του άρθρου 4Σ, κατά την οποία «Η διάταξη της παραγράφου 6 δεν αποκλείει να προβλέπεται με νόμο η υποχρεωτική προσφορά άλλων υπηρεσιών, εντός ή εκτός των ενόπλων δυνάμεων (εναλλακτική θητεία), από όσους έχουν τεκμηριωμένη αντίρρηση συνείδησης για την εκτέλεση ένοπλης ή γενικά στρατιωτικής υπηρεσίας». Η ερμηνευτική δήλωση, ωστόσο, «δεν καθιερώνει ατομικό δικαίωμα υπέρ των αντιρρησιών συνείδησης, αλλά απλώς ευχέρεια του νομοθέτη να θεσπίσει εναλλακτική θητεία¹⁴³», καθιερώνοντας έτσι εξαίρεση από τον γενικό κανόνα της στρατιωτικής υποχρέωσης.

4. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΕΚΦΡΑΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΔΟΣΗΣ ΓΝΩΜΗΣ (14§1 Σ)

«Συστατικό στοιχείο της προσωπικότητας και ιδιαιτερότητας του ανθρώπου είναι ότι έχει και εκφράζει γνώμες. Η έκφραση της γνώμης δεν αποτελεί μόνο την κατ'εξοχήν εκδήλωση της ανθρώπινης προσωπικότητας, αλλά και το σπουδαιότερο μέσο ανθρώπινης επικοινωνίας. Ο περιορισμός ή καν η κατάργηση της ελευθερίας της γνώμης θίγει επομένως την ίδια την ανθρώπινη προσωπικότητα και ιδιαιτερότητα¹⁴⁴.»

Το Σύνταγμα στο άρθρο 14§1¹⁴⁵ κατοχυρώνει την ελευθερία έκφρασης και διάδοσης της γνώμης, με μόνο περιορισμό¹⁴⁶ του

¹⁴² Βλ. Χρυσόγονος, ό.π, σ.140., όπου επίσης «Δεν ισχύει, όμως, το ίδιο για την εναλλακτική πολιτική κοινωνική υπηρεσία.»

¹⁴³ Βλ. Δημητρόπουλος Α, Συνταγματικά Δικαιώματα, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, ΙΙΙ, 2004, σ.121-122.

¹⁴⁴ Βλ. Π.Δ Δαγτόγλου, ό.π, τ.Α', σ.488, όπου επίσης «Η ελευθερία της γνώμης δεν ανταποκρίνεται μόνο σε μια εσωτερική ανάγκη του ανθρώπου, αλλά αποτελεί και μια *conditio sine qua non* της δημοκρατίας. Είναι πράγματι συστατικό στοιχείο του δημοκρατικού πολιτεύματος.»

¹⁴⁵ «Καθένας μπορεί να εκφράζει και να διαδίδει προφορικά, γραπτά και διά του τύπου τους στοχασμούς του τηρώντας τους νόμους του Κράτους.» άρθρο 14§1 Σ.

δικαιώματος αυτού, την τήρηση των νόμων του Κράτους¹⁴⁷. Συγχρόνως, το αυτό δικαίωμα κατοχυρώνεται και στο άρθρο 10 της ΕΣΔΑ¹⁴⁸.

Στην ελευθερία της γνώμης ανήκει και η ελευθερία της πληροφορίας, ενεργητικά και παθητικά, όπως απορρέει από το άρθρο 14§1 σε συνδυασμό με το άρθρο 5§1 περί αναπτύξεως της προσωπικότητας και συμμετοχής στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας¹⁴⁹. Η ελευθερία της γνώμης περιλαμβάνει ειδικότερα, την ελευθερία διαμορφώσεώς της, την ελευθερία να έχει κάποιος ορισμένη γνώμη χωρίς δυσμενείς για αυτόν συνέπειες, την ελευθερία έκφρασής της και τέλος, την ελευθερία διάδοσής της.

Σε σχέση με τους στρατιωτικούς, έχει κριθεί ότι εφαρμόζεται το άρθρο 14Σ, όσον αφορά, όμως, την άσκησή του από αυτούς είναι θεμιτοί, πέρα των γενικών περιορισμών που ο νόμος επιβάλλει σε κάθε πολίτη, ειδικότεροι περιορισμοί. Οι περιορισμοί αυτοί, ωστόσο, πρέπει να δικαιολογούνται από τη φύση της υπαλληλικής σχέσης και των υποχρεώσεων που αυτή επιφέρει και να μην αναιρούν την ουσία του δικαιώματος και την γενικά αναγνωρισμένη έκταση της εφαρμογής του¹⁵⁰. Ανεπίτρεπτο περιορισμό συνιστά και η εξάρτηση της άσκησης του δικαιώματος από προηγούμενη διοικητική άδεια, καθώς η άρνηση παροχής της αδειάς καθιστά ανενεργό το βασικό για την έννοια της δημοκρατίας παραπάνω συνταγματικώς κατοχυρωμένο ατομικό δικαίωμα¹⁵¹.

Όσον αφορά το δικαίωμα του πληροφορείσθαι, το οποίο δεν κατοχυρώνεται ρητά από το Σύνταγμα, προβλέπεται, ωστόσο, από το άρθρο 10 της ΕΣΔΑ, το άρθρο 12§4 ΣΚ20-1 απαγορεύει «την ανάγνωση, ή με οποιοδήποτε τρόπο προβολή εντός των μονάδων πάσης φύσεως πολιτικών εντύπων και εκδόσεων, που άμεσα ή έμμεσα μπορεί να κλονίσουν την πειθαρχία, καθώς και εντύπων με καθαρά αντιστρατιωτικό περιεχόμενο.» Η παραπάνω διάταξη υιοθετήθηκε αρχικά παρά την κρίση του Συμβουλίου της Επικρατείας, το οποίο κατά την άσκηση της

---

¹⁴⁶ «Το άρθρο 14§1 περιέχει μια γενική επιφύλαξη νόμου, την υπαγωγή δηλαδή της εκφράσεως της γνώμης στους γενικούς νομικούς κανόνες συμβιώσεως, με την έννοια ότι ελευθερία της γνώμης δεν σημαίνει απαλλαγή από τις δεσμεύσεις των γενικών νόμων.» βλ. Π.Δ Δαγτόγλου, ό.π, τ.Α', σ.504.

¹⁴⁷ «Νόμοι του Κράτους, κατά το άρθρο 14§1 είναι μόνο οι προσωπικά και αντικειμενικά γενικοί νόμοι, εκείνοι δηλαδή που προστατεύουν ένα έννομο αγαθό, χωρίς να στρέφονται ούτε κατά ορισμένου προσώπου ή ομάδας προσώπων ούτε κατά ορισμένης γνώμης, και χωρίς να καθιστούν αδύνατη ή να δυσχεραίνουν δυσανάλογα την έκφραση και διάδοση της γνώμης.» βλ. Π.Δ Δαγτόγλου, ό.π, τ.Α', σ.504.

¹⁴⁸ «Παν πρόσωπον έχει δικαίωμα εις την ελευθερίαν εκφράσεως. Το δικαίωμα τούτο περιλαμβάνει την ελευθερίαν γνώμης ως και την ελευθερίαν λήψεως ή μεταδόσεως πληροφοριών ή και ιδεών, άνευ επεμβάσεως δημοσίων αρχών και ασχέτως συνόρων. Το παρόν άρθρον δεν κωλύει τα Κράτη από του να υποβάλλωσι τας επιχειρήσεις ραδιοφωνίας, κινηματογράφου ή τηλεοράσεως εις κανονισμούς εκδόσεως αδειών λειτουργίας.» άρθρο 10§1 ΕΣΔΑ.

¹⁴⁹ Βλ. Π.Δ Δαγτόγλου, ό.π, τ.Α', σ.490-491.

¹⁵⁰ Βλ. Χρυσόγονος, ό.π, σ.24.

¹⁵¹ ΣτΕ 1802/1986, ΤοΣ, 1987, σ.341, ΣτΕ 780/1981, ΤοΣ, 1982, σ.74, ΔιοικΕφΑθ 1834/1994, ΔιΔικ, 1996, σ.381.

γνωμοδοτικής του αρμοδιότητας είχε κρίνει ότι είναι αντισυνταγματική¹⁵² η γενική απαγόρευση έστω και απλής κατοχής και ανάγνωσης μέσα στις μονάδες κάθε φύσης πολιτικών εντύπων και εκδόσεων που μπορούν να κλονίσουν την πειθαρχία¹⁵³ ή έχουν αντιστρατιωτικό περιεχόμενο¹⁵⁴. Το βέβαιο, παρόλα αυτά, είναι ότι η εν λόγω διάταξη αφορά την εντός στρατιωτικών μονάδων και καταυλισμών ενημέρωση των στρατιωτικών, ενώ εκτός στρατιωτικών χώρων, το Συμβούλιο της Επικρατείας, ήδη από το 1977 είχε κρίνει ότι κάθε περιορισμός είναι ανεπίτρεπτος¹⁵⁵. Με νεότερη κρίση του το Συμβούλιο της Επικρατείας, υπαναχώρησε από την αρχική του θέση και δέχτηκε ότι είναι θεμιτή η απαγόρευση εισαγωγής στις μονάδες εντύπων τέτοιου περιεχομένου¹⁵⁶.

Ως προς την ενεργητική πλευρά του δικαιώματος πληροφόρησης των στρατιωτικών, την ελευθερία, δηλαδή, να εκφράζουν και να διαδίδουν γνώμη, η νομολογία έκανε δεκτό ότι η απαγόρευση δημοσιεύσεων, χωρίς προηγούμενη άδεια του υπουργού Εθνικής Άμυνας ή του αρχηγού του οικείου κλάδου, δεν αφορούσε δημοσιεύματα με καθαρά επιστημονικό περιεχόμενο¹⁵⁷. Τέλος, ο κανονισμός του στρατού ξηράς¹⁵⁸ περιορίζει την απαγόρευση σε δημοσιεύματα με πολιτικό ή κομματικό περιεχόμενο, περιορισμός θεμιτός εν όψει του άρθρου 29§3 Σ.

VI. ΕΠΙΛΟΓΟΣ-ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Θέμα της παρούσας εργασίας είναι τα συνταγματικά δικαιώματα των στρατιωτικών, τόσο των μόνιμων αξιωματικών, όσο και των υπόχρεων στρατιωτικής θητείας, στις Ένοπλες Δυνάμεις.

Το άρθρο 4§6 Σ αποτελεί το θεμέλιο της στρατιωτικής θητείας, ρυθμίζει το ζήτημα των αντιρρησιών συνείδησης και αποτελεί έκφραση

---

¹⁵² Βλ. Χρυσόγονος, ό.π, σ.249-250 και Ν. Αλιβιζάτος, ό.π, τ.Β', σ.159-160.

¹⁵³ «Μπορούμε εδώ να παρατηρήσουμε ότι είναι πολύ δύσκολη η διάκριση μεταξύ εντύπων, τα οποία μπορούν να κλονίσουν την πειθαρχία και όσων δεν μπορούν. Την πειθαρχία πάντως δεν μπορεί να την κλονίσει η κατά μόνος ανάγνωση ή η απλή κατοχή εντύπων, αλλά μόνο η επιδεικτική τυχόν προβολή τους. Το ίδιο βέβαια, θα ήταν δυνατό να συμβεί, ίσως κατά μείζονα λόγο, με την προβολή και συζήτηση επί του περιεχομένου π.χ αθλητικών εντύπων.» βλ. Χρυσόγονος, ό.π, σ.250.

¹⁵⁴ ΣτΕ 720/1983, ΤοΣ, 1984, σ.113.

¹⁵⁵ ΣτΕ (Τμ.Γ') 2209/1977, ΤοΣ, 1977, σ.636. «Με το λιτό και σαφές σκεπτικό της, η πολυσχολιασμένη αυτή απόφαση του χωροφύλακα της Χίου, δεν περιορίσθηκε στο να αναγνωρίσει, χωρίς κανέναν υποκειμενικό περιορισμό, το δικαίωμα της πληροφόρησης στην παθητική του εκδοχή: απέκλεισε κατά τον πιο κατηγορηματικό τρόπο και την δυνατότητα εισαγωγής διακρίσεων ως προς τις πηγές της πληροφόρησης και το περιεχόμενο των εντύπων, κάτι που είναι περιττό να τονισθεί ότι αποτελούσε πάγια πρακτική στον τόπο μας στο παρελθόν, επί πολλές δεκαετίες.» βλ. Ν. Αλιβιζάτος, ό.π, τ.Β', σ.160-161.

¹⁵⁶ ΣτΕ 652/1994, ΤοΣ, 1995, σ.206.

¹⁵⁷ Βλ. Ν. Αλιβιζάτος, ό.π, τ.Β', σ.161.

¹⁵⁸ «Οι στρατιωτικοί έχουν δικαίωμα να εκφράζουν γραπτά τις απόψεις τους και να δημοσιεύουν κείμενα καθαρά επιστημονικά, πολιτιστικού ή λογοτεχνικού περιεχομένου. Δεν μπορούν, όμως, να κάνουν το ίδιο για ζητήματα πολιτικού ή κομματικού περιεχομένου, ούτε να κάνουν δηλώσεις στα μέσα μαζικής ενημέρωσης χωρίς άδεια του Υπουργού Εθνικής Άμυνας.» άρθρο 25§ του ΣΚ20-1.

της αρχής της στρατολογικής ισότητας. Στα πλαίσια του εν λόγω άρθρου, γίνεται αναφορά στην υποχρέωση στρατιωτικού καθήκοντος, η οποία συνδέει τους υπόχρεους με ειδική κυριαρχική υποχρεωτική σχέση με το κράτος και δικαιολογεί περιορισμούς των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων, ενώ παρατίθεται η δικαιολογητική βάση της απαλλαγής των γυναικών.

Το στρατιωτικό καθήκον και η πειθαρχία, δικαιολογούν περιορισμούς των συνταγματικών δικαιωμάτων των υπηρετούντων στις Ένοπλες Δυνάμεις, περιορισμοί, οι οποίοι, όμως, δεν είναι απεριόριστοι και ανέλεγκτοι, αλλά όριό τους αποτελούν η αρχή της αναλογικότητας, ο σεβασμός του πυρήνα του δικαιώματος και η αρχή της ισότητας.

Εξάλλου, υπάρχουν δικαιώματα, τα οποία είναι ανεπίδεκτα περιορισμών, λόγω της φύσης τους ή του εννόμου αγαθού που προστατεύουν.

VII. ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

ΣτΕ 483/1936
ΣτΕ 3181/1964
ΣτΕ 1867/1969
ΣτΕ 2139/1975
ΣτΕ 4590/1976
ΣτΕ 409/1977
ΣτΕ 1616/1977
ΣτΕ 2209/1977
ΣτΕ 2579/1977
ΣτΕ 3217/1977
ΣτΕ 393/1978
ΣτΕ 395/1978
ΣτΕ 3634/1978
ΣτΕ 56/1981
ΣτΕ 780/1981
ΣτΕ 720/1983
ΣτΕ 2112/1984
ΣτΕ 1802/1986
ΣτΕ 3533/1986
ΣτΕ 3562/1986
ΣτΕ 867/1988
ΣτΕ 2930/1989
ΣτΕ 4024/1990
ΣτΕ 652/1994
ΣτΕ 526/2001
ΣτΕ 575/2001
ΑΠ 794/1976
ΑΠ 1241/1976
ΑΠ 1266/1993
Διοικ Εφ Αθ 311/1980
Διοικ Εφ Αθ 320/1980
Διοικ Εφ Αθ 1834/1994
ΔΣτρ Αθ 692/1986
ΔΣτρ Λαρ 111/1995
ΔΝαυτ Πειρ 213/1997

VIII. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αλιβιζάτος Ν., Η συνταγματική θέση των Ενόπλων Δυνάμεων, Ι, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1987**
- Αλιβιζάτος Ν., Η συνταγματική θέση των Ενόπλων Δυνάμεων, ΙΙ, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1992**
- Π.Δ Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, Α΄, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005**
- Π.Δ Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, Β΄, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005**
- Μάνεσης Αριστόβουλος, Συνταγματικά Δικαιώματα, Α΄ Ατομικές Ελευθερίες, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1978**
- Δημητρόπουλος Α., Συνταγματικά Δικαιώματα, γενικό μέρος, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου, τόμος Γ΄- ημίτομος Ι, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2005**
- Δημητρόπουλος Α., Συνταγματικό Δίκαιο, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, ΙΙΙ, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2004**
- Κασιμάτης Γ., Συνταγματικό Δίκαιο ΙΙ, Οι λειτουργίες του Κράτους, τ.Α΄, 1980**
- Μαυριάς Κ., Συνταγματικό Δίκαιο, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2004**
- Ράικος Α., Συνταγματικό Δίκαιο, τ.Β΄, β΄ έκδοση, Αθήνα, 2002**
- Τσάτσος, Συνταγματικό Δίκαιο, θεμελιώδη δικαιώματα Ι, γενικό μέρος, τ.Γ΄, 1988**
- Χρυσόγονος Κ.Χ, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή**
- Μανωλεδάκου Ι., Υποχρεωτική προσευχή στις Ένοπλες Δυνάμεις, Γνωμοδότηση, Αρμενόπουλος 1981, σ.14-15**

ΛΗΜΜΑΤΑ

Συνταγματικά δικαιώματα, στρατιωτικοί, ειδική κυριαρχική σχέση, όρια περιορισμών, στρατολογική ισότητα, ένοπλες δυνάμεις, στρατιωτική πειθαρχία